

॥ ० ॥ सर्वगं सर्वपद्वतिः ॥ ० ॥

पार्थिवीया हिरण्यवर्णा यज्जिज्ञासु न आपः शिवाः शंशोनाः सुहवा भवन्तु । अन्वार्थः । आपः पानीयानि पयसा क्रीरेण संवत्सुः सद्गताः माधुर्याशैत्यादिना एकीभाव-
नापन्नाः कास्ता आपः वा दिव्याः द्विवि स्वर्गे द्रुताः वा अन्तरीक्षाः आकाशतवाः उत अप्यर्थे वाः पार्थिवीः पृथिवीसम्पन्नाः पुनः क्रीदृशुः हिरण्यवर्णाः रजतवद्विशुद्धाः ।
नमः । इत्युत्सृज्या त्राक्कणहस्ते इर्ध्यां दद्यात् । ततः प्रेतत्राक्कणपके त्राक्कणे पूर्ववत् दक्षिणांशं पवित्रं दत्त्वा जलान्तरं पुष्पात्तरं दत्त्वा
पुष्पात्तरेण ॐ शिरःप्रभृतिसर्वगात्रेभ्यो नमः । इत्यनेन संपूज्य तत्रपात्रं वामहस्ते द्रुत्वा दक्षिणहस्तेनाच्छाद्य ॐ वा दिव्या
इति पठित्वा ॐ अमुक गोत्र प्रेतानुक देवशर्मन्नेतन्ते इर्ध्यां स्वधा । इत्युत्सृज्या ॐ ये समानाः समनसः पितरो यमराज्ये तेषां
लोकः स्वधा नमो यज्जे देवेषु कम्पताम् । ॐ ये समानाः समनसो जीवा जीवेषु मायकाः । तेषां श्रीर्मणि कम्पतामस्मिन्
लोके शतं नमो इति यन्नाभ्यां प्रेतार्घ्यजलं चतुर्भागं कृत्वा भागमेकं प्रेतत्राक्कणहस्ते दद्यात् । ततः पितामहादित्राक्कणे
पूर्ववदक्षिणांशं पवित्रं दत्त्वा जलान्तरं पुष्पात्तरं दत्त्वा पुष्पात्तरेण ॐ शिरःप्रभृतिसर्वगात्रेभ्यो नमः इति संपूज्य पिता-
महार्घ्यपात्रं वामहस्ते कृत्वा दक्षिणहस्तेनाच्छाद्य ॐ वा दिव्या इति पठित्वा ॐ अमुक गोत्र पितामहानुक देवशर्मन्नेतन्ते इर्ध्यां ॐ
ये चात्र त्रामनुयांश्च त्रमनु तस्मै ते स्वधा इत्युत्सृज्या ॐ ये समानाः समनसः इति यन्नाभ्यां प्रेतार्घ्यजलभागमेकं तत्र
मिश्रयित्वा पितामहत्राक्कणहस्ते दद्यात् । संश्रवसहितपात्रं पूर्वस्थाने स्थापयेत् । एवं प्रपितामहरुद्रप्रपितामहयोरर्घ्यं दत्त्वा
संश्रवसहितं पात्रं तत्रैव स्थापयेत् । ततो हस्तौ प्रकाल्याचम्य दक्षिणश्रवणं स्पर्श्या प्रपितामहरुद्रप्रपितामहपात्रसु
हिरण्यं रजते हपि दृशते । तथा च हिरण्यं रजतेहपि श्यां स्वर्गे च कपर्दके । पुनः क्रीदृशुः यज्जिज्ञाः यज्जार्हाः । तदहंतीति ऋगप्रत्ययः छन्दसि बहलमिति ह्रस्वः ।
तदेवद्वृता आपो नो हस्त्राकं शिवा भवन्तु कल्याणप्रदा भवद्वित्यर्थः । न केवलं कल्याणप्रदा एव किन्तु शंशोनाः सुखप्रदा अपि भवन्तु । न केवलं शंशोना एव सुहवा

अपि तु सक्त ब्राह्मणहस्ते दत्ताः सुखेनाहता भवन्त इत्यर्थः । शैत्यादिगुणेनाविष्यङ्गनेन ब्राह्मणस्य सुखसम्पादका भवन्त इत्यर्थः । शोना इति सुखस्य नाम निकृष्टते च दृश्यते ।
शोनाः स्नात् सुखदृष्टयोरिति । पार्थिवीरिति विभक्तिव्यतये प्रथमायां द्वितीयेति । (११) प्रथमपात्रे मञ्जवान् समवनीय पात्रं न्यञ्जं करोतीति कात्यायनः । यद्वा

जलं प्रपितामह पात्रे निधाय रुद्रप्रपितामहपात्रेणाच्छाद्य ॐ पितृभ्यः स्नानमनीत्यानेन स्वयमे समूलदर्भोपरि न्यञ्जं
कुर्व्यात् [११] । ततः उत्तरामुखः पातितदक्षिणजानुरूपवीती ॐ पूरुरवो माद्रवसो विश्वेदेवा एतानि वो गन्धपुष्पधूपदी-
पाच्छादनानि नमः । इति उत्सृज्य एष वो गन्धः एतद्वः पुष्पं एष वो धूपः एष वो दीपः एतद्व आच्छादनमिति प्रत्येकं
निवेदयेत् । ततो दक्षिणामुखः पातितवामजानुः प्राचीनावीती पितामहपक्षे ॐ अमुक गोत्र पितामहामुक देवशर्मरमुक गोत्र
प्रपितामहामुक देवशर्मरमुक गोत्र रुद्रप्रपितामहामुक देवशर्मरनेतानि ते गन्धपुष्पधूपदीपाच्छादनानि ॐ ये चात्र त्वामनुयांश्च
त्वमनु तस्मै ते स्वधा इत्यात्सृज्य एष ते गन्धः एतद्वे पुष्पं एष ते धूपः एष ते दीपः एतद्व आच्छादनमिति प्रत्येकं
निवेदयेत् । ततः प्रेतपक्षे ॐ अमुक गोत्र प्रेतामुक देवशर्मरनेतानि ते गन्धपुष्पधूपदीपाच्छादनानि स्वधेद्युत्सृज्य एष
ते गन्धः एतद्वे पुष्पं एष ते धूपः एष ते दीपः एतद्व आच्छादनम् इति प्रत्येकं निवेदयेत् । ततो दैवादिक्रमेण
ब्राह्मणाग्रस्थितं कुशादिकमग्निकमेवापनीय दैवे श्रैशानीमारभ्य प्रागग्रजलधारया दक्षिणावर्त्तेन पितृये नैर्वातीमारभ्य
दक्षिणाग्रजलधारया वामावर्त्तेन चतुष्कोण मण्डलं प्रेतपक्षेहोप्येवं कृत्वा सर्वाणि भोजनपात्रानि दैवादिक्रमेण स्थापरित्वा
यथा । ॐ पितृभ्यः स्नानमसि । हे पात्र नो हस्माकं पितृभ्यः पितृपितामह प्रमितामहादीनां स्नानं आधारोहसि । पितृभ्य इति षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अतः पितृभ्य इति

॥ * * * ॥
पितृकर्मणि
॥ * * * ॥

पितृपितामह प्रपितामहादीनामिति योजनीयम् । वतस्युं पितृणां स्थानं अतश्चेत्यां अवस्थानं म्याज्जीकृतोऽसि इति भावः । इदमुक्तं पितृणांमावरणम् । आरुतास्तत्र तिष्ठित्तु
 पितरः शौनको ह्रवीदिति श्रुतिः । (१२) तत उक्त्वा ह्युताक्रममं पृच्छतामो करिष्यामि इति कात्यायनः । मन्त्रो यथा । ॐ स्वाहा अग्नये कव्यावाहनाय । ॐ स्वाहा सोमाय
 पितृमते । अन्वार्थः । स्वाहा इत्याहृतिं दत्त्वा सोमाय पितृमते इति मन्त्रशेषमुदीरयेत् । सोममण्डलाकारत्वात् । अग्नये किञ्चुतार कव्यावाहनाय कव्यां पितृनामनं

सद्यतमन्नमादार ॐ अग्नौ करिष्यामि इति ब्राह्मणं पृच्छेत् । ॐ कुरुष्वेत्युक्ते जले ॐ स्वाहेत्याहृतिं दत्त्वा ॐ सोमाय पितृमते इति
 मन्त्रशेषं समापयेत् । ॐ स्वाहेत्यापराहृतिं दत्त्वा ॐ अग्नये कव्यावाहनायेति मन्त्रशेषं समापयेत् [१२] । तृष्णीं वारद्वयं
 दत्त्वा हतशेषं दैवपात्रे वारद्वयं पितामहादिपात्रे वारद्वयं दत्त्वा पिण्डार्थं किञ्चित् स्थापयेत् । ततो दैवेहनुत्तानहस्ताभ्यां पात्रं
 दत्त्वा ॐ पृथिवी ते पात्रं द्योः पिधानं ब्राह्मणस्य मुखे ह्यते ह्यतं जुहोमि स्वाहा [१०] । इति पठेत् । एवमनुत्तानहस्ताभ्यां
 पितामहादिपात्रं दत्त्वा ॐ पृथिवी ते पात्रमिति पठेत् । ततो दैवादिक्रमेणान्नादिकं पात्रान्तरितहस्ताभ्यां पत्नी स्वयया
 परिवेषयेत् । उपकरणक पात्रान्तरे दत्त्वा भूमौ स्थापयेत् । पात्रान्तरासत्वे भोजनपात्रे दद्यात् । न तु पात्रान्तरे क्त्वा

॥ १ ॥ मन्त्रमन्त्रकर्मपद्धतिः ॥

तद्वहतीति कव्यावाहनः तस्यै । ततो हतशेषं दत्त्वा (१०) पारमालभ्य जपेदिति कात्यायनः । ॐ पृथिवी ते पात्रं द्योः पिधानं ब्राह्मणस्य मुखे ह्यते ह्यतं
 जुहोमि स्वाहा । अन्वार्थः । १० अग्नौ करणहोमशेषं ते तव पात्रमाधारः पृथिवी दिश्वधारहृता द्यौराकाशं पिधानं आवरणमाच्छादनं द्यामयतं हतशेषं
 ब्राह्मणमुखे जुहोमि किञ्चुते मुखे अग्नये अनर्के अतश्चातङ्गनादितिरपादुषिते । अत्र ते इति युष्मच्छुद्धप्रयोगादग्नौ करणविशेषणं प्रापाते अकृतत्वात् ।

॥ सपित्रीं प्रगच्छाद्गणेशः ॥ १ ॥

जुहोमि होमप्रदर्शनाः । स्वाहापदोपादानाः अवाहन्तम् । ब्राह्मणस्याग्नितुल्यात्वेन तत्राणो होमः प्रयुक्तः नेवताश्चात्र पितरस्तथात्पास्तवः । पितरो इत्र देवता-
ब्राह्मणश्चाहवनीयार्थे इत्यादिना ब्राह्मणस्याग्नितुल्यात्वं पितृणां देवतातुल्यात्वं प्रतिपादितवान् (१४) वैश्वार्याः यत्राहुर्मने अवगाह्येति कात्यायनः । मन्त्रो यथा । ॐ
इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समुत्स्य पांशुले । अस्यार्थः । विष्णुर्भगवान् विश्वव्यापितया इदमन्नं विचक्रमे आक्रान्तवान् । किं विष्णुरेव पदमस्मिन्ने

पात्रोपरिस्थापयेत् । ततः प्रेतब्राह्मणपक्षेऽग्नादिकं परिवेषयेत् । ततो दैवपात्रं वामहस्तं धत्वा मज्जलं कृत्वा उक्तरामुखः पातित
दक्षिणजानुः उपवीती ॐ विष्णो हव्यामिदं रक्षस्वेत्युक्त्वा ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समुत्स्य पांशुले [१३] । इति पठि-
त्वादावानखमज्जुत्तं निःक्षिप्य ततो दैवे तुष्ठीं यवान् विकीर्य अन्ने मधु तदभावे शुद्धं दत्त्वा ब्राह्मणाय जलगण्डुं दत्त्वा गायत्रीं मधुवा-
तेति पठित्वा मधु मन्त्रिति च जपत्वा । वामहस्तं नान्नपात्रं धत्वा ॐ पुरुरवो माद्रवसो विश्वेदेवा एतद्वो इन्नं सोपकरणं नमः इत्युत्सृजेत् ।
ततः इदमन्नं इमा आपः इदं हविः एतान्युपकरणानि यथामुखं वाग्यतो सदेताः इति वदेत् । ततो दक्षिणामुखः पातित
वामजानुः प्राचीनावीती ॐ विष्णो कव्यं रक्षस्वेत्युक्त्वा इदं विष्णुरिति पठित्वादावानखमज्जुत्तं निःक्षिप्य ॐ अपहतासुरा-
रक्षांसि वेदिवद इति तिलान् विकीर्य [१५] । अन्ने मधु तदभावे शुद्धं दत्त्वा ब्राह्मणाय जलगण्डुं दत्त्वा गायत्रीं मधुवातोत्

१४१

निदधे निहितवान् केन प्रकारेण त्रेधा त्रिः प्रकारणम् । कुत्र पृथिव्यां आकाशे स्वर्गे च अस्य विष्णोः पदं यतो गतं अतः पांशुले पांशुयुक्ते षुद्देशे समुत्स्य समं
सम्यक् निविष्टं तदन्नं वाक्यार्थः । विष्णुर्भगवान् त्रिविक्रमरूपेण उर्ध्वमध्याधो व्यापुत्स्य पदं विशेषतः पृथिव्यां निविष्टं स विष्णुरिदमन्नमाक्रान्तवान् अतो
ब्राह्मणादग्नौ इत्रापमरश्चि तार्थः । (१५) ततः यवान् विकीर्य अन्नान्निरम्यातीति कात्यायनः । मन्त्रो यथा । अपहतासुरारक्षांसि वेदिवदः । अस्यार्थः । अस्मिन्

॥ १ ॥ गुरुसंस्कृतपद्यः ॥ १ ॥

श्राद्धार्थमुपकल्पिते अग्ने हे अम्बरा अपहता अपहता अपगच्छत दुरीभवत इत्यर्थः । किञ्च तांस्तु वेदिषदः वेद्यां नीदन्ति तिष्ठन्तीति श्राद्धार्थपरिष्कृतायां भूमौ वे
विश्वार्थमागच्छन्तुस्ते वृषः निरस्ता भवतेति वार्थः । यजुर्केदे तु अपहता अम्बरा इति पाठः तदेव व्याख्यानम् । ये श्राद्धविश्वकारिणो ह्यत्र श्राद्धार्थ-

खाद्यं मधु मध्विति च जपुः । वामहस्तेनान्नपात्रं धत्वा ॐ अमुक गोत्र पितामहामुक देवशर्मन्मुक गोत्र प्रपितामहामुक देवशर्मन्मुक गोत्र
बुद्धप्रपितामहामुक देवशर्मन्नेतन्ते इन्नं सोपकरणं सतिलोदकं ॐ ये चात्र त्रामनुयांश्च त्वमनु तस्मै ते स्वधेत्यात्मृजेत् ।
ततः इदमन्नं इमा आपः इदं हविः एतान्युपकरणानि यथासुखं वाग्यताः स्वदत इति क्रयात् । ततः प्रेतपक्षे पूर्ववत् इदं विष्णु-
रिभ्यादि मधुजपान्तुं कृत्वा वामहस्तेनान्नपात्रं धत्वा ॐ अमुक गोत्र प्रेतामुक देवशर्मन्नेतन्ते इन्नं सोपकरणं स्वधेत्यात्मृजेत् । तत
इदमन्नं इमा आपः इदं हविः एतान्युपकरणानि यथासुखं वाग्यताः स्वद इति क्रयात् । ततो दैवादिक्रमेण प्रत्येकं जल-
गण्डुषं दत्त्वा गायत्रीं त्रिः सकृन्ना मधुवातेति ३८ ॐ अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं यद्भवेत् । तत्सर्वमच्छिद्रमस्तु इति पठित्वा
श्रवात् पठेत् । तन्मथा सप्रणव व्याहृतिकां गायत्रीं मधुवातेति पठित्वा ॐ यज्ञेश्वर इति । योगीश्वरमित्यादि याज्यवल्केयास्त
श्लोकत्रयं । ॐ तद्विष्णोरिति दुर्घोषन इति । युधिष्ठिर इति । ॐ सप्तव्याधा इति च पठेत् । ततो दक्षिणाग्रान् कूषानास्तीर्या सतिल-
जलेन तान् प्रोक्ष्य सर्वप्रकारमन्नमुद्धृत्य वारिणाप्लुत्य ॐ अग्निदक्षाश्च ये जीवा येहप्यादक्षाः कुले मम । भूमौ दन्तेन तृप्यन्तु तृप्या
यान्तु परां गतिम् । ॐ शेषां न माता न पिता न बन्धुर्नैवान्नसिद्धिर्न तथान्नमस्ति तद्भृशुये इन्नं भूवि दत्तमेतत् प्रयास्तु लोकान्

३४४

मुपकल्पिते अग्ने अम्बरास्तु अपहता अपसारिता दुरीभूता इत्यर्थः । (१७) ततस्तुप्तिं आह्वानं विकीरेत् इति कात्यायनः । मन्त्रस्य पौराणिक एव । ॐ

॥ * ॥ मणिपुत्रादिक्रमयोगः ॥ * ॥

अग्निदक्षाश्च ये जीवा वे इत्यादक्षाः कुले नम भूमौ दत्तेन तृप्यास्त तृष्ठा यास्त परां गतिम् । ॐ येषां न माता न पिता न बहून्नेवान्निदिर्न तथास्यपि
तत्पुत्रेण्येभ्यः भूवि दत्तमेतत् प्रयास्त लोकार सुधार तद्वत् । अगार्थः । नम कुले वंशे ये जीवाः प्राणिनो इन्द्रिदक्षा लौकिकाग्निना येन केनापि दक्षा एव
पिण्डोदकभाजो न भूतास्तथापि ये हृत्किमरणे इदक्षा दाहमेव न लभन्त ते जीवा नामका मदत्तेन विकीरणामेन तृप्यास्त तृष्ठाः मन्तः परां गतिं उक्त्वै स्थानं

सुधार तद्वत् इति मन्त्राभ्यां तदुक्तफलमुद्दिश्या दक्षिणाग्र कुशोपरि विकीरेत् । ततो हस्तौ प्रक्षाल्याचम्य विभुः स्वत्वा ब्राह्मणेभ्यः
प्रत्येकं जलगुणं दत्त्वा पूर्ववदगारद्वीं मधुवातेति श्चत् मधु मध्विति च जप्या । (ॐ तृष्ठाः इ इति पृच्छेत् ॐ तृष्ठाः अ
इति तैरुक्ते) ॐ शेषमन्त्रं क देरमिति पृच्छेत् । ॐ ईक्तेभ्यो यथासुखं विनियुज्यातामिति तैरुक्ते ॐ पिण्डानमहं
करिष्ये इति पृच्छेत् । ॐ कुरुहेति प्रतिवचनम् । ततः पितामहादि ब्राह्मणाग्रत ॐ निहन्नि सर्वं यदमेध्यावदुवेद्वताश्च
सर्वे इत्युरदानवा मया रक्षांसि वक्षाः सपिशाचसंघा हता मया यातुधानाश्च सर्वे इत्यनेन नैर्धतीमारभ्य नामावर्त्तेन

१४२

प्रयास्त गच्छन्त । तथा येषां जीवानां मातृपितृप्रभृतयो वाक्वा न विद्यन्ते आक्रदायिनश्चेष्टामपि तृप्ये भूवि भूमौ अन्नं दत्तं मयेति शेषः । तेनाग्नेन तृष्ठाः
मन्तः सुधार लोकार स्वर्गाख्याय प्रयास्त गच्छन्त । गतार्थकर्मणीति कर्मणि चतुर्थी । विकीरणानन्तरं भूमौ रेधां कुर्यात् इति कातायनः । मन्त्रस्त । ॐ निहन्नि
सर्वं यदमेध्यावदुवेद्वताश्च सर्वे इत्युरदानवा मया । रक्षांसि वक्षाः सपिशाचसंघा हता मया यातुधानाश्च सर्वे । अगार्थः । अस्मिन् प्रकृते कर्मणि यदमेध्यावत्
वदपवित्रद्वत् अविहितारणादिरूपेण यदगाद्वरूपं तन्निहन्नि निरम्यामि । तथा यदत्रासुरदानवादयो विस्कारिणश्चे इपि हता निरन्ताः सर्व एव अतस्तेषामत्रानवसर

इत्यादिप्रारं। रेखोपरि कुशानास्तीर्थावनेजरेदिति कात्यायनः। मन्त्रश्च। ॐ अमुक गोत्र पितृवमुक देवशर्मावनेनिष्क ॐ ये चात्र त्वामहं वांश्च त्वमहं तस्मै
ते स्वधेति गोत्रिलोक्तः। अस्यार्थः। हे पितृवमुक देवशर्मावनेनिष्क मन्त्रेण त्वोयं सुद्धो भव। न केवलं त्वमेव किञ्चाश्चेत्पि ये इत्त आत्तकर्मणि त्वामहं तव

॥ १० ॥ मर्कसंस्कृतपद्धतिः ॥ १० ॥

दक्षिणाग्रजलधारया चतुष्कोणं मण्डलं कृत्वा प्रादेशमात्रं साग्रकुशपत्रद्वयं बागहस्तादक्षिणहस्तेन गृहीत्वा ॐ अपहतानिहन्मि
त्त्यां मध्यस्थाने दक्षिणाग्रां रेखां कुर्यात्। तत्र कुशपत्रद्वयमैशान्यां दिशि कुर्यात्। ततः प्रेतपक्षे तादृशं चतुष्कोणं
मण्डलं कृत्वा पूर्ववद्रेखां कुर्यात्। ततः पितृमहादिपक्षे रेखोपरि मण्डलान् साग्रान् दर्भानास्तीर्था प्रेतब्राह्मणपक्षेऽपि
तादृशान् दर्भानास्तीर्था ॐ देवताभ्या इति त्रिः पठेत्। ततः पितृमहादि पक्षे ॐ एत पितरः सोम्याम इति मन्त्रेण पितृनावा-
हयेत् तिलांश्चास्तीर्णकुशेषु विकीरेत्। ततः प्रेतपक्षे ॐ एहि प्रेत सोम्या गन्तीरेभिः पथिभिः पूर्व्विणेतिर्देहस्यभ्यां
द्रेविणेह भद्रं रयिक नः मर्कवीरं नियच्छ इत्यावाह तिलान् विकीरेत्। ततः मत्तिलजलं गृहीत्वा ॐ अमुक गोत्र पितृमहा-
मुक देवशर्मावनेनिष्क ॐ ये चात्र त्वामहं वांश्च त्वमहं तस्मै ते स्वधेति कुशगुले दद्यात्। एवं जलस्पर्श पूर्व्वकं प्रपिता-
महं वृद्धप्रपितामहयोरपि। ततः प्रेतपक्षे ॐ अमुक गोत्र प्रेतामुक देवशर्मावनेनिष्क स्वधेति दद्यात्। ततो ह्यग्नौ-
करणशेषं श्राद्धशेषं व्याघ्रनादिकञ्च तिलमध्याज्ययुक्तमेकानिन् पात्रे पिण्डद्वयं निर्धाय घृतमध्वभिधारितं कृत्वा बागहस्तगृहीत्

३४७

पश्चात्तुक्कारगुणा वांश्च त्वमहं येमां द्वं पश्चात्तुक्तामि। तस्मै तवान्धारिणे तुभ्यां स्वधा। तस्मै इति वद्वचने एकवचनं तेषां इत्यर्थः। ततो मधुवातेति

सिपितीकरगआहप्रयोगः

मन्त्रितं मधु दद्यादिति कात्यायनः । मन्त्रस्तु । ॐ मधुवाता ऋतायते मधु करस्तु सिक्कवः ॐ माधीर्नः नस्तोषधीर्मधु नक्तुमुतोषसो मधुमं पार्थिवं रजः ॐ मधु द्यौरस्तु नः
पिता मधुमारो वनस्पतिर्मधुमांस्तु सूर्यो माधीर्गावो भवस्तु नः । अस्यार्थः । मधुदानेन तृष्णा पितरो हतिलपन्ति वाता एकोनपक्षाशं मधु ऋतायत मधु वहस्तु मधुदा भवस्तु ।
तथा सिक्कवो नदाः मधु करस्तु भवस्तु । तथा नो हस्माकं ओषधीरोषधो धानानयो माधीः सस्तु मधुफला भवस्तु इत्यर्थः । तथा नक्तुं रात्रयो मधुरूपी भवस्तु । तथा उषसः
कालविशेषाः मधुयुक्ता भवस्तु । तथा पार्थिवं रजो धूलरः पृथिवीसहस्रानि रज्जांमि मधुमंस्तु भवस्तु । तथा द्यौराकाशं मधु अस्तु अधिष्ठान रूपेण मधुमरं भवतु । कृत्विं द्योः
स्वर्गः पितेव सर्वमन्याधिगमाद्यादिति पितृपाद विशेषणं कृतम् । तथा नो हस्माकं पिता मधुमानस्तु भवतु । तथा नो हस्माकं वनस्पतिकदानतरवो मधुफला भवस्तु । तथा

पात्रादक्षिणहस्तेन गृहीत्वा ॐ मधुवाता इति ऋक्त्रयं मधु मधु मध्विति च ॐ अक्नमीति च पठित्वा प्रथमांस्तीर्ण कुशमूले अवेने-
जनस्थाने ॐ अमुक गोत्र पितामहानुक देवशर्म्मन्नेष ते पिण्डः ॐ ये चात्र त्रामनु वांस्त त्रामनु तन्मै ते ह्यपेति दद्यात् । एवं
जलस्पर्श पूर्वकं प्रपितामहरुद्रप्रपितामहरोः पिण्डदानं कुर्यात् । ततः हस्तलेपश्चास्तीर्ण कुशमूले ॐ लेपदुः पितरः
प्रीयन्तामिति निद्रुष्य दद्यात् । तत आचम्य हरिं श्वरेत् । ततः प्रेतपिण्डं निर्धार्य मध्वभिधारितं कृत्वा वामहस्तगृहीत पात्रा-
दक्षिणहस्तेन पिण्डं गृहीत्वा मधुवातेत्यादि ऋक्त्रयं मधु मधु मध्विति च ॐ अक्नमीति च मन्त्रं पठित्वा ॐ अमुक गोत्र प्रेतामुक

सूर्यो जगदेकस्माली मधुमारो भवतु पूर्ववदर्थसङ्गतत्वात् अन्तेरादिलोपः । तथा नो हस्माकं गावो माधीः मधुकीरिणो भवस्तु इत्याशंसावाकार्थः । ऋतायत इति ऋत-
शब्दादार प्रत्याये तिष्ठां तिष्ठति वस्तुवचने एकवचनं । माधीरिति विभक्तिव्यात्याये प्रथमारां द्वितीया एवमोषधीरित्यात्र पि । उषसश्चान्दसङ्घार ह्नागमः । अवेनेजने
पिण्डान्नयेदिति कात्यायनः । मन्त्रस्तु । ॐ अक्नमीमस्तु इव प्रिया अधुवत अस्तोयत सूतानवो विप्रान् विठरा मतीरो वा यद्विस्तृते हरा । अस्यार्थः । हे हरे हे इन्द्र
यान् विप्रान् ये आह्वयोज्जारो विप्रा मद्भक्तो वा पानीयेनामीमस्तु मृदयताथं प्राप्य हर्षयुक्ता वदुस्तथा अस्तोयत ये तुष्ठा हृतास्तथा अक्न ये मंहता एकी हृतास्तान्

विप्रान् अब पानर । विप्रान् ते तव प्रिया वल्लताः ब्राह्मणा मामकी तद्विरिति स्वयैवोक्तत्वात् तत्र ते विप्रान्तैव आश्रयान्नाधुषत नावकम्पन्त । किञ्चुतांते विप्राः
सूतानवः सुप्रकाशशीलाः सुप्रदीपका इति यावत् । उ अवधारणे ह्युचितके । विप्राः पुनः कौदूषा विष्टया मतीया उर्द्धगादिना मत्या विशिक्ता विष्टेति वि शब्दे इन्द्ररीक्षेऽपि
वै तिष्ठति गच्छति वा विष्टा छान्दसत्वात् वदन् । अतस्तुर्करामि सुप्रकाशवत इति छान्दसत्वात् । मत्या इत्यर्थे मतीया यकारागमः छान्दसत्वात् । हवीति लघोऽधनपदं
समुद्भावीदिति ङकारः । ईज इति हरिविशेषणं परमेश्वरत्वात् । अविद्यां कार्षो हरतीति हरिरिति अघरात् । यानिति विभक्तिव्यत्यायेन प्रथमायां द्वितीया । पूर्ववत्

देवशर्गनेव ते पिण्डं यथेति दद्यात् । ततः करो प्रकाल्याद्यं हरिं कृत्वा पितामहादिपक्षे पिण्डपात्रं प्रकाल्य तत्र पात्रं वामहस्ता-
दक्षिणहस्तैः गृहीत्वा पात्रप्रकालनजलेन प्रथमवत् पिण्डानवनेजयेत् । ततः प्रेतपक्षे पात्रं प्रकाल्य प्रथमवदवनेजयेत् । ततः
पितामहादि पक्षे ॐ अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमा र्वायध्वमिति जपेत् । ततः कृताञ्जलिर्वाभावर्तेनोदधुखो भुञ्ज्या मानिपथ्यन्तं
शानं धृत्वा तेनैव पथा परावर्तमानः सर्वान् पितॄन् तृष्टान् डाक्करवृर्तिकान् ध्यायन् ॐ अमीमदन्तः पितरो यथा भागमा-
रुवायिषत । इति जपेत् । ततः प्रेतपक्षे अत्र प्रेत मादयस्व यथा भागमारुवायस्व । इति जपेत् । ततः कृताञ्जलिः ॐ
नमो वः पितरः पितरो नमो वः । इति जपेत् । ॐ गृहारः पितरो दत्त इति गृहिणीं पश्येत् । मदो वः पितरो देशं
इति पिण्डं पश्येत् । ततो नवमनवया शुरुवस्तु दम्भाभवत् सूत्रं वामहस्तादक्षिणहस्तैः गृहीत्वा ॐ एतद्वः पितरो वासः । इति
तेनारमर्थः । ये विप्रा अत्र कर्मणि तौक्तारस्तान् विप्रान् अब इत्यर्थः । अङ्गिति छान्दसत्वादङ्गागमवाधः । मतीया उ यान् इत्यर्थे मतीयो यान् रिक्त्वा इति व्यापत्तिः ।
यत्तदोरतिसर्वकनियमात् यच्छदप्रयोगे तानित्यावाहार्थान् । पिण्डानानन्तरं अत्र पितर इति जपेदिति कात्यायनः । मद्रुस्त । अत्र पितरो मादयध्वं अप इति
स्मार्त्ताः । यथाभागमारुवायध्वं । हे पितरः अत्र पिण्डे मादयध्वं हर्षयुक्ता भवत । न केवलं मादयध्वं किञ्च यथाभागं स्व स्वं भागं प्राप्ता आरु-

॥ मणिपिङ्गुशङ्खप्रयोगः ॥

बादयथं स्या ईव बलिनो भव । अत्रैवामीमदन्तः पितरो यथाभागमारुधारित । पितरो ह्यमीमदन्त मोदन् प्राणः यदन्तेन पिण्डेन ह्ययुक्ता भूता इत्याथेति
काथ्यातन् । ईव बलिनो रुयशकां कां लोचि । वसन्तार नमस्तु पिण्डपूजानन्तरमिति स्मार्ताः । ततः परारुता नमो व इति जपेदिति कात्यायनः ।
मन्त्रस्तु । ॐ नमो वः पितरो पितरोः नमो वः । ॐ गृहान्नः पितरो दन्त । ॐ मदो वः पितरो देशः । अन्वार्थः । हे पितरः वो युञ्जतां नमो ह्यस्तु भक्तिश्रद्धाभि-
शरेन पुनः पुनर्नमस्कारो ह्यस्त्विति पुनर्भक्तिः । नमस्कारादिना प्रीताः मन्तः पितरो नो ह्यस्मत्तां गृहान्नकुलदारान् अत्र च गृहिणी गृहमुच्यते इति गृहिणीप्रार्थनम् । दत्तं
प्रयच्छत । वयं वो युञ्जतां पूज्याह्यपत्तिरूपेण मदः सत्ताहानं देशः ददामः । ह्यान्दसत्यां दिशेर्क्विकरणलोपः दीर्घाभावो गुणशेषापधाराः । तदनन्तरं सव्यो

पठित्वा ॐ अमुक गोत्र पितामहानुक देवशर्मन्नेतन्ते वामो ये चात्रेति दद्यात् । एवं प्रपितामहस्यप्रपितामहयोरपि । ततः
पितामहादि पिण्डान् पूजयेत् । ततः प्रेतपक्षे वामावर्तेनोदमुखो भूत्वा आगमनाच्छ्वासं धृत्वा तेनैव पथा परावर्तमानः सर्वान्
प्रेतान् भास्वरमूर्तिकान् ध्यायन् । ॐ अमीमदं प्रेत यथा भागमारुधारिष्ठ । इति दक्षिणामुखो जपेत् । नमस्ते प्रेत प्रेत
नमस्ते इति कृताञ्जलिर्जपेत् । ॐ गृहान्नः प्रेत देहि इति गृहिणीं पश्येत् ॐ सदस्ते प्रेत देश्य इति पिण्डं पश्येत् । ततो
नवमनवया शुक्लवस्त्रदशाभवं सूत्रं वामहस्तादक्षिणहस्तेन गृहीत्वा ॐ एतद्वः प्रेता वामः । इति पठित्वा ॐ अमुक गोत्र प्रेतानुक

परारुता वसन्तार इति जपेदिति कात्यायनः । मन्त्रस्तु । ॐ वसन्तार नमस्तुतां श्रीं ह्यार च नमो नमः । वर्षातश्च शरत्संज्ञा ऋतवे च नमः मदा । हेमन्तार नमस्तुतां
नमस्ते शिशिरार च । मामसंवेदसरेताश्च दिवसेभ्यो नमो नमः । अन्वार्थः वसन्तो जगदाह्लादक ऋतुविशेषः । तं प्रताङ्गीकृता भौति तुतां नमः । तथा प्रीत्याः
शोषक एव ऋतुस्तस्यै नमः । तथा वर्षाः सर्वजनानां शश्यापदकस्तेन स्थितिकारकऋतुविशेषस्तस्यै नमः । तथा शरदणि मनोहारी ऋतुस्तस्यै नमः । तथा हेमन्तः
शैत्यासद्विहेतुभूतऋथावहऋतुस्तस्यै नमः । तथा शिशिरोऽपि नमो ह्यकुलसुखमम्पादक ऋतुस्तस्यै नमः । तथा द्वादशमासाः मन्वन्तरादिवर्षाश्च स्त्रीस्यै प्रयोजनकस्तेन

॥ १ ॥ मर्मसंगे कर्मणः ॥ १ ॥

नमस्तु श्रेष्ठो नम इति आह्वकर्तुः पितृणां ऋतुविहितश्राद्धनानेनातिशय प्रीतिजनकत्वात् ऋतुभो नमस्कारेणानतिरितार्थः । यजुर्वेदिनामपि यदुल्लिखितं प्रसङ्गान्निहितम् । ॐ नमो वः पितरः शुभ्राय नमो वः पितरस्तपसे नमो वः पितरो यज्जीवं तस्मै नमो वः पितरो रसाय । नमो वः पितरो घोरार मन्त्रवे । ॐ स्वधायै पितरो नमः । एवामयमर्थः । हे पितरो वो युष्मत्वात् नमः । शुभ्राय च नमः । शुभ्रशोषणे इति शुभ्रम इमि मप्रतयः । शुभ्राय शोषणकारिणे श्रीश्राय इति । तथा हे पितरो वो युष्मत्वात् नमः तपसे शिशिराय ऋतवे च । तप इति माघ मासश्च नाम । तपा माघे २४ फाल्गुने इत्यमरः । तपधूप मन्त्रापे शिशिरेण लोकांस्तपयति तापयते रश्मिं ह्यसत्त्वात् इत्य ह्यलोपश्च । हे पितरो वो युष्मत्वात् नमः । यज्जीवं जलं तस्मै नमः । जीव-

देवशर्मान्नेतत्तेवासः स्वधेतुं नृज्य प्रेतपिण्डे दद्यात् । (ततः ॐ उर्द्ध्वं वहन्तीरित्यानेन पिण्डं सिकेत् इति कस्य चिन्मतः) ततः पिण्डं गन्नादिना संपूज्य सूत्रागन्नादीननपमार्था ॐ ये समानाः समनसः पितरो यमराज्ये तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञे देवेषु कल्पताम् । ॐ ये समानाः समनसो जीवा जीवेषु यामकाः तेषां श्रीर्यायि कल्पतामग्निं लोके शतं समाः । इति मन्त्राभ्यां सुवर्णरजतकुशैश्चेदद्वयेन समांशेन प्रेतपिण्डं खण्डत्रयं कृत्वा आद्यखण्डं पितामहपिण्डं मध्ये स्थापयित्वा ॐ ये समाना इत्यादि मन्त्रद्वयेन मिश्रयित्वा सुवर्तूलं कृत्वा तत्रैव स्थापयेत् एवं मध्यखण्डं प्रपितामहपिण्डे पूर्ववन्मन्त्राभ्यां मिश्रयेत् एवं तृतीय-

स्वेन जलमुत्पाते जलेन वर्षाः संवृथाले अतो वर्षातो नमः । तथा हे पितरो वो नमः । रसाय नमः रसः पुष्परसः । रसस्तु नमः तदोपागतद्वत्यतिदेश इति रसशब्देन रसस्तु उच्यते । तथा हे पितरो वो नमः । घोरार मन्त्रवे नमः । हेमन्तार नम इति । हेमन्तः खलु शीतलप्रसूयात् आग्निनात् उग्रहेतुर्दग्धि अतो घोरः । मन्त्रात् दुःखजनकत्वात् यज्ञवे कुन्नाय । यथा कश्चित् दुःखं जनयति तथा अयमपि शीतलजनकत्वात् दुःखमुत्पादयति । अथा हे पितरो नमः स्वधायै शरदे नमः । तथा च ऋतिः । स्वधा वै शरत् स्वधा वै पितृणामग्निमिति तदेतैः यदुतिः ऋतुनमस्कारैः पितरस्तुता तन्नि ऋतुवशेत् तत्तां पार्था ।

॥ मपिण्डकुरगश्राद्धप्रयोगः ॥

अथ पिण्डाश्रद्धिमामिक्षेदिति कात्यायनः । मनुस्मृतौ । ॐ सुशुभ्रप्रोक्तमस्तु । अश्वार्थः । इदं पिण्डममी पश्यान् सुशुभ्रप्रोक्तं अतिशयेन प्रोक्तं
 तवतु इत्याशंसाम् । तथा शिवा आपः सस्तु । अश्वार्थः । एता आपः श्राद्धकर्म्मणि निष्कृताः शिवाः कलागप्रदाः सस्तु इत्याशंसाम् । तथा सौमनश्चमस्तु ।
 खण्डं रुद्रप्रपितामहपिण्डे ॐ ये समाना इति मन्वाभ्यां मिश्रित्वा सुवर्तूलं कृत्वा तत्रैव स्थापयेत् । ततस्तान् सुवर्तूलान् पिण्डान् गङ्गा-
 दिना संपूज्य कृताञ्जलिः । ॐ वसन्ताय नमस्तुभ्यां ग्रीष्माय च नमो नमः । वर्षाभ्याश्च शरदसंज्ञकं ऋतवे च नमः सदा । ॐ हेमन्ताय नम-
 स्तुभ्यां नमस्ते शिशिराय च । माससम्यक्सरेभ्याश्च दिवसेभ्यो नमो नमः । इत्यनेन पितृरूपान् षड्भूतमस्कुर्व्यात् । एवं प्रेतपक्षे च
 तत ॐ सुशुभ्रप्रोक्तमस्तु इति त्राणाग्रभूमिमामिक्षेत् । पक्षत्रये इति विशेषः । ॐ अस्तित्वत्वरम् । ततो दैवादिक्लमेण ब्राह्मण
 हस्ते ॐ शिवा आपः सस्तु इति प्रत्येकं जलं दद्यात् । ॐ सन्निधिं प्रतिवचनम् । ॐ सौमनश्चमस्तु इति पूज्यात् । ॐ अस्तित्वं
 प्रतिवचनम् । ॐ अक्षतकारिण्यस्तु यवान् विकीरेत् । ॐ अस्तित्वं प्रतिवचनम् । ततः प्रेतब्राह्मणपक्षे एवं दत्त्वा ततः पितामह
 पक्षे तिलाज्यमधुसंयुक्तं जलं गृहीत्वा ॐ अमुक गोत्रस्य पितामहस्यामुक देवशर्मणो दत्तमिदमन्न पानादिकमक्षयामस्तु इति पितामह
 ब्राह्मणहस्ते दद्यात् । ॐ अस्तित्वं प्रतिवचनम् । एवं प्रपितामह रुद्रप्रपितामहयोरपि । ततः प्रेतपक्षे तादृशं जलं गृहीत्वा ॐ अमुक
 गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्मणो दत्तमिदमन्नपानादिकमुपतिष्ठतामिति प्रेतब्राह्मणहस्ते जलं दद्यात् । ॐ उपतिष्ठतामिति प्रत्यु-
 त्तरम् । ततः पितामहादिपक्षे ॐ अघोराः पितरः सस्तु इति पृच्छेत् । ॐ सन्निधिं प्रतिवचनम् । ॐ गोत्रं नो वर्द्धता-
 अश्वार्थः । सुमनसो भावः सौमनश्चं यदत्र श्राद्धे दत्तं पूज्यात् सौमनश्चं सुमनसः प्रसादकं तवतु । तथा अक्षतकारिण्यस्तु । अश्वार्थः । अक्षतः
 यथा इदमक्षतमरिक्तः श्राद्धनिष्कृताः निराशयितुमस्तु तवतु । ततो हस्त्यादानानन्तरम् । अघोरा इति जपेदिति कात्यायनः । मन्त्रो यथा । अघोराः पितरः सस्तु ।

॥ • ॥ मर्कसं-कर्मपद्धतिः ॥ • ॥

अमार्थः । मम पितरः पितृपितामह प्रपितामह प्रभृतयः अथवा अत्र प्रदाः मन्त्र भवन् । (२२) गोत्रं नो वर्द्धताम् । तेषां श्राद्धदानेनातिशयं प्रीतिजनकत्वात्
अगोत्रं मन्त्रं पुत्रपौत्रादिरूपां वर्द्धतामित्याशंसा । ततो शक्यादानानन्तरं पित्रोः पवित्रमन्त्रान् कुशानास्तीर्ष्य पुच्छेदिति कात्यायनः । मन्त्रम् । ॐ स्वधां वाच-

मिति पृच्छेत् । ॐ वर्द्धतामिति प्रत्युत्तरम् । ततः प्रेतपक्षे ॐ अथोरः प्रेतो इत्यु ॐ अस्तिति प्रति वचनम् । ततः
पितामहपक्षे पिण्डानुपरि नपवित्र कुशानास्तीर्ष्य ॐ नमः स्वधां वाचरिव्ये [३०] । इति पृच्छेत् । ॐ वाच्यतामित्या-
नुज्ञातः । ॐ पितामहेभ्यः स्वधोच्यतां ॐ प्रपितामहेभ्यः स्वधोच्यतां ॐ वृद्धप्रपितामहेभ्यः स्वधोच्यताम् ।
ॐ अस्तु स्वधेति ब्राह्मणैरुक्ते नपवित्र कुशानहित पिण्डोपरि वारिधारया ॐ उर्द्धं बहन्तीरमृतं मृतं परः कीलानं
परिश्रुतं स्वधां ह तर्पयत मे पितम् [३१] । इति सिक्केत् । प्रेतपक्षे पितृनित्यं प्रेतमिदुह्येन सिक्केत् । ततः पितामहपक्षे
न्यासीकृतं पात्रमुत्तानीकृत्य दक्षिणां दद्यात् । यथा पितामहपक्षे ॐ अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य पितामहस्यामुक देवशर्मणः अमुक
गोत्रस्य प्रपितामहस्यामुक देवशर्मणः अमुक गोत्रस्य वृद्धप्रपितामहस्यामुक देवशर्मणः कृतैतत् सपिण्डीकरणं श्राद्धकर्मणः प्रति-
ष्ठार्थं दक्षिणाग्निदं रजतं चन्द्रदैवतं तन्मूलां वा विष्णुदैवतं यथानाम गोत्राय ब्राह्मणायै ददानि । ततः प्रेतपक्षे ।

३५२

रिव्ये इति । स्वधां वदन्तं तदाचरिव्ये किञ्चिदित्याकाङ्क्षायाः स्वधोच्यतामिति पितृणां स्वधायनमुच्यतां यदत्र श्राद्धे मन्त्रमन्त्रादिकं तत्सर्वमुक्तं भवतु विधातुं भवन्नित्यर्थः ।
एवं पितामहादिषु बोद्धव्यम् । एतेत्येकं बहुवचनमुक्तम् । तत उर्द्धमित्यापो नियिक्केदिति कात्यायनः । मन्त्रम् । ॐ उर्द्धं बहन्तीरमृतं मृतं परः कीलानं

(४६) ॥ ० ॥ मपित्रीकरणश्राद्धप्रयोगः ॥ ० ॥

परिश्रुतं स्वहासु तर्पयत ये पेतन् । अश्वार्थः । हे आपो जगत्प्राणदृता वृरुं स्वहासु नानाविधमन्नं भवत ततस्तुनाम्नेन पितृन् तर्पयतेतार्थः । इति प्रार्थना ।

ॐ अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवर्ष्यगणः कृतैतत् सपित्रीकरणैकोद्विष्ट श्राद्धकर्ष्यगणः प्रतिष्ठार्थं दक्षिणामिदं रजतं तन्मूल्यां वा विष्णुदैवतं यथानाम गोत्राय त्राक्षणायाहं ददानि । ततो दैवे उक्तरानुखः उपवीती ॐ अद्येत्यादि पूरुरवो याद्रेव-
नोर्विश्वेषां देवानां कृतैतत् पार्ष्वगश्राद्धकर्ष्यगणः प्रतिष्ठार्थं दक्षिणामिदं काङ्कनं अग्निदैवतं तन्मूल्यां वा विष्णुदैवतं यथानाम गोत्राय त्राक्षणायाहं ददानि इति दक्षिणां दद्यात् । ॐ विश्वेदेवाः प्रीरन्तामिति पृच्छेत् । ॐ प्रीरन्तामित्याह्वयम् । ततो दक्षिणामुखः सुमनस्तन्ना भूत्वा दक्षिणां दिशं पश्यन् पितामहान् कृताञ्जलिर्धाचेत् । ॐ आशिवो मे प्रदीयन्तां इति पृच्छेत् । ॐ आशिवः प्रतिगृह्णामित्याहुते । ॐ दातारो नो हविर्वर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च । श्रद्धा च नो माव्यगमद्वह देयक नो हस्तिरिति । अन्नक नो वह भवेदतिथींश्च लभेयहि । याचितारश्च नः सन्त मा च याचिन्वा कङ्कन । अन्नं प्रवर्द्धतां नित्यां दाता शतं जीवतु । येभ्यः संकम्पिता द्विजास्तुवामकरा तृप्तिरस्तु । एताः सत्याशिवः सन्त इति प्रार्थयेत् । ॐ सन्तिति प्रतिवचनम् । ततः ॐ देवताभ्य पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च । नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यामेव भवन्तिति त्रिः पठेत् । ततः प्रेतपक्षे ॐ देवताभ्य इति त्रिः पठेत् । ततः पितामहादिपक्षे ॐ वाजे वाजेहवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता श्वतक्ता अश्व मध्वः पिवत मादरध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैरिति कुशाग्रैः पितामहादि त्राक्षणान् विसृज्य

०६०

किं कर्षता उर्जः परमारगमयतं द्युतं सर्पिः परः क्षीरं कौलालः परममन्नं परिश्रुतं स्वहां तच्छामतकपर्मेव बहन्तीः बहन्त्याः प्रापयन्ताः । यतो ययं नानाविधमन्नं

बहन्ताः पुष्ट्या भवत तस्मात्तम पितॄन् तर्पयत बहन्तीति विभक्तिव्याख्यात् । (३२) बाजे बाजे इति विभक्त्या अत्रैवेति कृत्यायनः । मन्त्रस्य । ॐ बाजे बाजे भवत
 बाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतञ्जा अन्त्र मधुः पिवत मादयध्वं तृष्ठा यात पथिभिर्देवयानैः । अन्त्रार्थः । बाजमन्त्रं तदन्त्रास्तीति बाजी । तथाचाभिधानकाण्डम् ।
 बाजं श्राद्धमपक्वोरिति । हे बाजिनः पितरः तदिदं श्राद्धदत्तमन्त्रं कृतमकृतं वा यूयं अबत रक्त अमृरैर्धना न लुप्यते तथा कुरुत । बाजे बाजे अग्ने अग्ने यदा
 यदैव परिकल्पितं श्राद्धयं तदा तदैव अबत रक्त इत्यर्थः । न केवलममरुतितारो यूयं किञ्च धनेषुपि धनेषु रक्तां कुरुत । किञ्च ता यूयं विप्रा विप्रमूर्तिधराः

पश्चाद्देवपक्वे ब्राह्मणान् कुशमूलेनोपवीती विमर्ज्जयेत् [३२] । ततः प्रेतब्राह्मणं ॐ अभिष्मयामिति विमर्ज्जयेत् ॐ अभिरतो-
 हस्मि इत्युत्तरम् । ततः ॐ आ मा बाजस्य प्रमवो जगम्यादेमे द्यावापृथिवी विश्वरूपे आ मा गन्तुं पितरामातरा युवमा मा सोमो
 इत्युत्तराय गम्यात् । इति दक्षिणवारिधारया ब्राह्मणान् वेष्टयेत् [३३] । ततो ब्राह्मणस्थान् पितॄन् प्रणमेत् । ततः पिण्डान्

विप्रकेष्ट्या एव पितरो जुष्टे यतः । पुनः कौदुशाः अमृताः अमरुणधर्माः प्राशुपितृदेहत्वात् । पुनः कौदुशाः ऋतञ्जाः सत्यशालिनः । किञ्च एतत् सप्तकीनि मधुनि
 मधुवदानन्दयुक्तानि पितरः पीत्वा च मादयध्वं इत्युक्तं भवत हृष्टा भवत इत्यर्थः । किञ्च तृष्ठाः सन्तो यैः पथिभिर्देवा यान्ति तैः पथिभिः यूयं गच्छत । मध इति ह्यन्त्रस-
 द्वायमन्त्रागमः । (३३) ततः प्रदक्षिणीकृत्या प्रणमेत् इति कृत्यायनः । मन्त्रस्य । ॐ आ मा बाजस्य प्रमवो जगम्यादेमे द्यावापृथिवी विश्वरूपे आ मा गन्तुम् ।

१०॥ सर्कसं कर्मपद्धतिः ॥

अथ संक्षेपेण क्रमात् प्रेतश्राद्धाधिकारिणो निरूपयन्ते ॥ * ॥ ज्येष्ठपुत्र १ कनिष्ठपुत्र २ पौत्र ३ प्रपौत्र ४ अपुत्र-
पत्नी ५ कर्मासमर्थ पुत्रयुक्तपत्नी ६ कन्या ७ वाग्दत्ता ८ दत्ता कन्या ९ दोहित १० कनिष्ठ सहोदर ११ ज्येष्ठ सहोदर १२ कनिष्ठ
वैमात्रेय १३ ज्येष्ठ वैमात्रेय १४ कनिष्ठ सहोदरपुत्र १५ ज्येष्ठ सहोदरपुत्र १६ कनिष्ठ वैमात्रेयपुत्र १७ ज्येष्ठ वैमात्रेयपुत्र १८
पितृ १९ मातृ २० पुत्रवधु २१ पौत्री २२ दत्ता पौत्री २३ पौत्रवधु २४ प्रपौत्री २५ दत्ता प्रपौत्री २६ पितामह २७ पिता-
मही २८ पितृव्यादि सपिण्ड २९ समानोदक ३० सगोत्र ३१ मातामह ३२ मातामही ३३ मातुल ३४ भागिनेय ३५ मातृपक्ष
सपिण्ड ३६ समानोदक ३७ असवर्णाभार्या ३८ अपरिणीता स्त्री ३९ श्वशुर ४० जामातृ ४१ पितामहीभ्रातृ ४२ शिष्य ४३ शत्रु ४४
आचार्य ४५ मित्र ४६ पितृमित्र ४७ एक ग्रामवासी गृहीत वेतन सजातीय ४८ इत्युक्तचत्वारिंशत् प्रकाराः । त्रिरास्तु ज्येष्ठ-
पुत्र १ कनिष्ठपुत्र २ पौत्र ३ प्रपौत्र ४ कन्या ५ वाग्दत्ता ६ दत्ता ७ दोहित ८ सपत्नीपुत्र ९ पति १० श्रुवा ११ सपिण्ड १२
समानोदक १३ सगोत्र १४ पितृ १५ भ्रातृ १६ भगिनीपुत्र १७ भर्तृभागिनेय १८ भ्रातृपुत्र १९ जामातृ २० भर्तृमातुल २१
भर्तृशिष्य २२ पितृसमानोदक पितृवंशाः मातृसमानोदक मातृवंशाः २३ द्विजोक्तमाश्लेति २४ चतुर्विंशति प्रकाराः । यत्र
तु कतिचित् श्राद्धानि कृत्वा कश्चिन्मृतसुदवशिकानि प्रेतश्राद्धानि तदनन्तराधिकारिणा कार्य्याणि न तु सर्कानि । स्त्रीणास्तु केवल
मेकोदिकश्राद्धे सपिण्डने चाधिकारः तत्र तस्यां कर्तृत्वात् । अन्यत्र तु भोक्तृत्वात्तन्नाधिकारः अविधवा तु यवेन दूर्करा च श्राद्धं कुर्यात् ।
कुर्यादविधवा श्राद्धं यवेनाप्यथ दूर्कर । न स्पृशेत् तिलदर्भांश्च यावदुर्बुविभूषिता । इति यतिधर्मधृतवचनात् । श्राद्धे चन्दनकुङ्कुम-

पितरा मातरा युव मा मा सोमोऽमृतत्राय गम्यादिति । अश्वार्थः । वाजस्य श्राद्धदत्तानस्य प्रसवः फलं मा मां आ जगम्यां पुनः पुनरागच्छतु । इमे द्यावापृथिवी
 मा मां जगम्येतां पुनः पुनरागच्छतं । किञ्चुते द्यावापृथिवी विश्वरूपे विश्वं जगं तदेव रूपं यत्रोत्ते विश्वरूपे एतेन द्यावापृथिवीस्रक्षि वं कल्याणफलं
 तं मा मा गच्छन्वित्याशंसा । किञ्च हे मे मम पितरामातरा पितरौ युवं युवां मा मां आगन्तुं आगच्छतं यदा यदा श्राद्धं करोमि तदा तदा मम मातापितरा-
 वागच्छतामित्यर्थः । युवमिति प्रथमाद्विचने तावन्नामिति सूत्रे तावाग्रहणाच्छमि आकारो न भवति । आगन्तुमिति ह्यन्तस्यदामः न शप्लोपः छकारलोपश्च

गो इज विप्रेभ्यो दद्यात् । अग्नौ जले वा क्षिपेत् । ततः पार्वर्णवद्वामदेव्यां गीत्रा गानाशक्तौ श्वक्चतुष्टयं त्रिधा पठित्वा दक्षिण- ३५५
 पाणिना दीपमाच्छाद्य हस्तौ प्रकाल्याचम्याच्छिद्रावधारणं कृत्वा विष्णुं स्मरेत् ॥ * ॥ इति सपिण्डीकरणश्राद्धप्रयोगः ॥ * ॥

निकुलक्षणं । किञ्च पितृणां सोमो राजा मा मां आगम्यां आगच्छतु किमर्थं अमृतत्राय मोक्षाय तदेव श्राद्धं कृत्वा विसर्जितेषु अमृतजने क्रियमाणे
 श्राद्धफलं पार्विवश्वं स्वर्गशुभं मम भवतु मोक्षश्च भवत्वित्यर्थः । प्रजानिःश्रेयसार्थमित्यापस्तम्बेन श्राद्धस्य मोक्षफलत्वातिथानां । द्यावापृथिवी इति दोष्ट पृथिवी
 च ह्यन्तस्य न द्विचनम् । आजगम्यादिति गमेर्षुञ्जान् गिञ् ह्यन्तस्यान्श्राद्धप्रयोगः । आगन्तुं व्यवहितेनाजामयः । मातापितरावित्यर्थे निपातनाभावम् ॥ * ॥ * ॥

कपर्वाण्डरु पद्मकाष्ठानि अनुलेपनानि प्रशस्तानि । एतानि पुष्पितानि प्रशस्तानि । शुक जातिपुष्पं कुन्दपुष्पं मल्लिकापुष्पं
 वृथिकापुष्पं एवमिधमन्यां शुकपुष्पं पद्मोपलानि गङ्गरूपोपनान्येवमिधान्यान्यानि एवं केतकीपुष्पं करवीरपुष्पं बकुल
 पुष्पं चम्पकपुष्पं प्रशस्तं । निषिद्धानि तु जवाकुसुमं भाङ्गीपुष्पं अर्कपुष्पं गीताविर्ण्टी उग्रगन्धिन्यागन्धीनि चैत्यरुफोद्भवानि
 रक्तपुष्पाणि च किञ्चु जलज कुसुमानि रक्तान्यापि प्रशस्तानि एवं करवीर वकेरलेप्यानिषिद्धे ॥ * * * * ॥

अथ अन्त्येष्टिपद्धतिः । गतप्राणं ज्ञात्वा पुत्रादिः स्नात्वा अन्नं कृत्वा स्थापयेत् । ततो गतप्राणं स्थापयित्वा वासना सर्वशरीरमाच्छाद्या-
 स्त्रीं कुशायां भूमौ दक्षिणाशिरसं स्थापयेत् । ततो घृतेनाभ्यज्य ऐ गयादीनि च तीर्थानि ये च पुण्याः शिलोच्छयाः । कुरुक्षेत्रं गङ्गां
 यमुनां सरिद्धरां कौशिकीं चन्द्रभागां सर्वं पापप्रनाशिनीं । तद्रावकाशां सरयुं पनसां गण्डकीं तथा । वैगवकं
 बराहकं तीर्थं पिण्डारकं तथा । पृथिव्यां यानि तीर्थानि सरितः सागरांस्तथा । इति चिन्तयित्वा पुनः स्थापयेत् । वस्त्रांतरं परि-
 धाय उपवीतमुत्तरीयं धारयित्वा चन्दनादिनोपलिप्य कर्णनादिकानेत्रद्वरं मुखान्त्रकेषु सप्त सूहिद्रेषु सप्त सुवर्णखण्डिकाः प्रक्षि-
 पेत् तदभावे कांस्यं खण्डिकाः । ततो वस्त्रांतरं गाच्छाद्य बहेयुः । बहनकाले आमपात्रं तदन्नादिकं वस्त्रादिकं ताजेत् अर्द्धं
 पिण्डार्थमवशेषयेत् । ततो इग्निदाता पुत्रादिश्चिताभूमौ गत्वा तदन्नादिकं सतिलं पिण्डानैतिकर्तृवातरोत्सृजेत् । यथा
 गोमरोपलिप्यायां भूमौ पातितवामजानुः प्राचीनावीती मण्डलं कृत्वा कुशमूलेन ऐ अपहतासुरारक्षांसि वेदिषद इत्यनेन
 दक्षिणां रेखां कुर्यात् तदुपरि कुशानास्त्रीं ऐ एहिप्रेत मोम्य इत्यादि निवच्छेत्तन्तुं पठित्वा वाह्यं सतिलं जलपात्रं वाम-

॥ ० ॥ मरुतसंस्कारपद्धतिः ॥ ० ॥

हस्तादक्षिणहस्तं गृहीत्वा ॐ अमुक गोत्र प्रेतामुक देवशर्मावनेनिकु इत्यावनेजयेत् । ततः ॐ अमुक गोत्र प्रेतामुक देवशर्मा-
नेतन्ते इन्मुपतिष्ठतामिति वामहस्तं गृहीत्वा पात्रादनाङ्कं सतिलं दक्षिणहस्तं गृहीत्वा कुशोपरि दद्यात् । पिण्डपात्रं फालन
जलेन तदुपरि पुनरवनेजनं तुक्षीं गन्धादि दानं सामगेतरेषां नानाहनिमिति विशेषः । ततः पुत्रादिः स्नानं कृत्वा चितां
रचयित्वा तत्र दारुचयं कुर्यात् तदुपरि वस्त्रद्वयं सहितं दक्षिणाशिरसं सामगमधोमुखं न्यसेत् । नार्यास्तु तान् देहत्रयं सामगेत-
रेषामुत्तराशिरसुत् । ततः ॐ देवाश्चाग्निमुखाः सर्वेहताशनं गृहीत्वा एतं देहं त्रिभुक्तिं मनसा ध्यात्वा अग्निं गृहीत्वा ॐ कृत्वा तु द्रुक्करं
कर्षं जानतावाप्यजानता । यद्युक्तकालवशं प्राप्य नरं पञ्चतुर्मागतं । धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमायुक्तं । दहेयं सर्वं
गात्रानि दिव्यान् लोकान् स गच्छतु । इति पठित्वा प्रदक्षिणं कृत्वा दक्षिणाशिरः शिरः स्थाने दद्यात् । स्त्रीदाहेऽपि ननुमित्येव पाठः
न नारीमिदुहः । ततो दाहे रते प्रादेशमात्राः सप्तकार्तिका गृहीत्वा चिताग्निं सप्त वारान् प्रदक्षिणीकृत्य एकैकक्रमेण चिताग्नौ
क्षिपेत् । ततः कुठारेण क्रव्यादाय नमस्तुभ्यामिति सकृत् पठित्वा चितासु अज्वलदारुपरि सप्त प्रहारा देयाः । तमग्निमपशुद्विर्वाया-
वर्तेन स्नातुं नदीगन्तव्या । नग्नं शवः न दहेत् सर्वं शरीरं न दहेत् किञ्चिदवशेषयेत् । शवस्यन्नि वस्त्रादि श्वाशानवासि चाण्डा-
लादिभ्यां दद्यात् । सूतिकां रजस्वलां सतिलं पञ्चगव्यं जलपूर्णकुम्भं आपोहिष्ठां वामदेव्यादिभिरभिमन्त्र्य स्नापयित्वा दहेदिति
विशेषः । गर्भवत्यास्तु गर्भं निःसार्या स्नानान्तरे निक्षिप्य तस्यां दाहः कर्तव्यः । जलसमीपं गत्वा पुत्रादयः प्रेत्यान्तरदानातिष्ठं
श्यामकादिकं प्रार्थयेयुः । उदकं करिव्याम इति तेन च कुरुध्वं मा चैव पुनरित्यशतवर्षे प्रेते कुरुध्वमेवैतस्मिन्नित्यान्तरे

दन्ते वृद्धपुरःसवभवतरुणं जले । ततः परिहित वस्तुं प्रकालात्तदेव परिधाय प्राचीनावीतिनो दक्षिणामुखाः ॐ अपनः शोशुच-
दधमित्यानेन वामहस्तानामिकायां अप आलोड्य एकवक्त्राः सकृन्निमज्ज्यान्मज्ज्याचम्य दक्षिणामुखास्तर्पयेयुः ॐ अमुक गोत्रं
प्रेतममुक देवशर्माणं तर्पयामीति सामगानां प्रयोगः । वज्रकेदिनास्तु ॐ अमुक गोत्रं प्रेतान्मुक देवशर्माणे तन्ते तिलोदकं
तृप्यन्वेति । एकाङ्गलिदानमावश्यकं अङ्गलित्रयदाने कलातिशयः । ततः पुनः स्नात्वा जलाद्बाल पुरःसर उथाय शादले उपविश्य
मानुष्ये कदलीसुत्रनिः सारे सारमार्गणं । यः करोति स संमूढो जलबुद्धुदसन्निभे । पञ्चधा सन्तुतः कारो यदि पञ्चतुमागतः । कर्षुभिः
स्वशरीरौथैस्तत्र का परिदेवना । गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्देवतानि च । फेन प्रथमं कथं नाशं यत्त लोका न यास्यति । श्लेष्माश्रुवा-
न्वैवमुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतो हवशः । अतो नरोदितव्यास्तु क्रिया कार्या विधानतः । इति चिन्तयित्वा गृहद्वारमागत्य निष्पत्राणि
दत्तैः खण्डित्वाचम्य शमी पापं शमयति शमीं स्पृष्ट्वा ॐ अश्वेवस्त्रिरो भूराममित्याशानं पदा स्पृष्ट्वा ॐ अग्निः शर्म यच्छ्रित्वाग्निं
स्पृष्ट्वा वृषभ हागयोर्मध्ये स्थित्वा ॐ होगिति यत्नेन द्वावपि स्पृष्ट्वा उदकं गोमयं गौरसर्वपञ्च स्पृष्ट्वा बालपुरःसरं गृहं प्रविशेयुः ।
दिवाचेद्दाहस्तदा रात्रौ ग्राम प्रवेशः । रात्रौ चेत्तदा दिवा । अशक्तो ब्राह्मणानुमतिं गृहीत्वा कालप्रतीक्षणं विनापि प्रवेष्टव्यं ॥ * ॥

अथ पुरक पिण्डानं । तत्र क्रमः दाहान्तुरं पुत्रादेरागमनेपि दाहकर्तुरेव पिण्डानाधिकारः । उदक
करण एवान्येवामधिकारः । एवं प्रथम पिण्डे यावदेव स्मृतादिकं द्रव्यं तावदेव नवसु पिण्डेषु दद्यात् । नवाधिकं
नवानुानं एवं जलसमीपे गृहसमीपे वा तण्डुल प्रसृतिद्वयं द्विः प्रकाल्य त्रैशान्यां दिशि सूक्ष्मं पठेत् । ततः पवित्रपाणिः

॥ मर्कटमन्त्रकर्मपद्धतिः ॥ १ ॥

प्राचीनावीती पातित वामजानुर्दक्षिणामुखः हस्त प्रमाणां चतुरङ्गुलोच्छारां दक्षिणाग्रवां पिण्डिकां कृत्वा तदुपरि ॐ अप-
हतेत्यनेन दक्षिणाग्रां रेखां कृत्वा दर्भानास्त्रीया ॐ एहि प्रेत सौम्येत्यादि निषच्छत्यान्तुं पठित्वावाह ॐ अमुक गोत्र प्रेता-
मुक देवशर्मरवनेनिकेत्यास्त्रीर्ण कुशोपरि सतिल जलेनावनेजयेत् । ततश्चिल मधु स्रतादिमिश्रं तप्त पिण्डं गृहीत्वा ॐ अमुक
गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्मणः एतत् प्रथम पिण्डं पूरकं इत्यावनेजन स्थाने दद्यात् । ततः पिण्डपात्र प्रक्षालन जलेन पुनरवने
जयेत् । तत ॐ अमुक गोत्र प्रेतानुक देवशर्मन्नेतत्ते उर्गतस्तुमयं वामः । तत आम स्रग्भ्य पात्रे जलाञ्जलिं पिण्डसमीपे
स्थापरित्वा गन्धं माल्याञ्च यथाशक्ति दद्यात् । वाष्प पर्यान्तुं पिण्डं पश्यान्तिष्ठेत् । ततः पिण्डादिकं जले क्षिपेत् । कालेप्यक्रत-
चूड़ोपनयनानुत्कन्यानां कुशास्तुरणं विनेति विशेषः । एवं कृतचूड़ानानुपनयन कालात् प्राग्दर्भोपरि पिण्डदानं तथापात्रा-
न्तरे उदकं । उपनयनकाले आगते कृतोपनयनानां दर्भोपरि पिण्डदानं । एवमस्तवर्ष विवाहकाल आगते उत्सृष्टीणां
दर्भोपरि पिण्डदानं । ततो रात्रावाचम्य दक्षिणामुखः प्राचीनावीती त्रिकार्थिकोपरि स्रग्भ्यपात्रे उदकं तथा पात्रान्तरे क्रीरं
निधाय ॐ प्रेतात्र स्नाहि पिबेददं क्रीरमिति क्रयात् । एतदेकरात्रे आवश्यकं दशरात्रे फलभूमार्थमिति । द्वितीय पिण्डादिषु
द्वितीय पिण्डं पूरकमित्यादि विशेषः । द्वितीय पिण्डे स्रग्भ्यपात्रद्वयं । एवं तृतीयादि पिण्डे पात्रादि स्रग्भ्येन पञ्चपक्षा-
न्त्रोपपात्राण्यञ्जलयश्च भवन्ति । त्र्याहाशौचे प्रथम दिने पिण्डत्रयं द्वितीय दिने चतुष्टयं तृतीय दिने त्रयं । प्रथमे एवं द्वितीये
चतुष्टयं तृतीये पञ्चकमिति वा । चतुरहाशौचे प्रथम चतुर्थयोर्दिनयोर्दोद्धौ द्वितीयतृतीययोस्तुर्यः पिण्डाः । पक्षा-

হাশোচে তু প্রথমপঞ্চমদিনয়োৰৈকৈকঃ তৃতীয়চতুর্থয়োৰ্দ্দৌ তৃতীয়ে চত্বারঃ । ষড়্‌হাশোচে তু তৃতীয়চতুর্থদিনয়োস্তুরসুরঃ
পিণ্ডাঃ শেষেষ্টৈকৈকঃ । সপ্তাহাশোচে তু তৃতীয়চতুর্থপঞ্চম দিনেষু দ্বৌ দ্বৌ শেষেষ্টৈকৈকঃ । অষ্টাহাশোচে তু চতুর্থপঞ্চমদিনয়ো
র্দ্দৌ দ্বৌ শেষেষ্টৈকৈকঃ । নবাহাশোচে তু পঞ্চমদিনে দ্বৌ শেষেষ্টৈকৈকঃ । পক্ষিণী দ্বাহাশোচরোস্ত আদ্যদ্বিতীয়দিনয়োঃ পঞ্চ
পঞ্চ পিণ্ডাঃ । দ্বাদশাহাদ্যশোচে তু নবম দিনেষু নব পিণ্ডাঃ । শেষ দিনে দশম পিণ্ডাঃ । সদ্যঃ শৌচৈকাহাশোচরোস্ত ঐকাহ এব-
দশপিণ্ডাঃ । অশৌচান্তরমধ্যেপি পিণ্ডা দেয়া রাত্রাবপি ॥ * ॥ ॥ * ॥ ॥ * ॥ ॥ * ॥ ॥

অথ গঙ্গারামস্থিক্ষেপঃ ॥ * ॥ তৎ প্রয়োগস্ত । স্নাত্বাচম্য উদজুখঃ কুশত্রয়সতিলজলান্যাদায় ওঁ তৎসদিত্যুচ্চার্য অদ্যেত্যাদি
অনুক গোত্রস্তু প্রেতস্নানুক দেবশর্ষণ এতদস্থিসমসংখ্য বর্ষসহস্রাবচ্ছিন্ন স্বর্গাধিকরণক মহীয়মানত্বকামো হমুক গোত্রস্নানুক দেব-
শর্ষণ এতান্যস্থীনি গঙ্গারাং নিঃক্ষিপামীতি সংকম্প্যাপসব্যং কৃত্বা অস্থীনি পঞ্চগব্যেন দিল্লী হিরণ্যমধ্বাজ্যতিলৈঃ সংযোজ্য
যুভিকাপুটে স্থাপয়িত্বা দক্ষিণহস্তেন পুটকমাদায় দক্ষিণাং দিশং পশ্যান্ ওঁ নমোহস্ত ধর্মায়েতি বদন্ জলং প্রবিশ্য ওঁ স মে
প্রীতো ভবত্বিত্যুক্তা ক্ষিপেৎ । ততো নিমজ্জ্যেথায স্বর্যং দৃষ্টা দক্ষিণাং দদ্যাৎ ॥ * ॥ ॥ * ॥ ॥ * ॥ ॥

অথ পর্ণনরদাহঃ শরপট্টৈঃ পুত্তলিকাং কৃত্বা পলাশ পত্রাণি যথাস্থানং যোজয়েৎ । এতদু অস্থ্যভাবে । তদযথা শিরসি চত্বারিংশৎ ৪০ ।
ত্রীবায়াং নশ ১০ । উরসি ত্রিংশৎ ৩০ । উদরে বিংশতি ২০ । বাহুবোরুদ্বয়ে পঞ্চাশৎ পঞ্চাশৎ ৫০ । হস্তদ্বয়াজুলিষু পঞ্চ পঞ্চ ৫ । অণুদ্বয়ে
ত্রীণি ত্রীণি ৩ । শিশ্নে চত্বারি ৪ । দক্ষিণজানুজংঘরোঃ পঞ্চদশ ১৫ । বামজানুজংঘরোঃ পঞ্চদশ ১৫ । পাদদ্বয়াজুলিষু পঞ্চ পঞ্চ ৫ ।

देयानि । एवं पुत्रलिकां कृत्वा मेषलोमसूत्रेण संवेष्ट्या षवपिक्तेन परिलिप्या पूर्ववद्दहेत् । अशौचान्तिम दिने वस्त्रशुद्धिकोर नववस्त्र
 परिधान मङ्गलानि कुर्यात् । ॐ नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेरीभ्य एव च । नमो ब्रह्मसूताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥ इति ॥
 अथ सामगानां चतुर्थाशान्तिः ॥ * ॥ पुत्रादिः स्नात्वा अग्निं प्रज्वालयाचम्य तद्विष्णोरिति स्नात्वा पूर्वाभिमुखः पात्रचतुष्टये
 जलं संस्थाप्य प्रथमपात्रे हस्तं दत्त्वा गायत्रीं पठेत् । ॐ अग्निर्गले पुरोहितं यज्जस्य देवयत्त्रिजं होतारं रत्नधातमम् ।
 पुनर्गायत्रीं पठेत् । इत्येका शान्तिः ॥ १ ॥ अपर पात्रे हस्तं दत्त्वा गायत्रीं पठेत् । ॐ ईषेतोर्जेत्वा वायवश्च देवो वः सविता
 प्रापयतु श्रेष्ठतम्य कर्मणे । पुनर्गायत्रीं पठेत् । इति द्वितीया शान्तिः ॥ २ ॥ ततो गान्धर्वां कुलथकं दन्तेन चर्कयित्वा
 निष्ठीव्याचामेत् । तृतीय पात्रे हस्तं दत्त्वा गायत्रीं पठेत् । अथ आयाहि वीतये गुणानो हव्यादातये निहोता सत्सि बर्हिषि ।
 पुनर्गायत्रीं पठेत् ॥ ३ ॥ चतुर्थ पात्रे हस्तं दत्त्वा गायत्रीं पठेत् । ॐ शनो देवीरतिष्ठये शनो भवस्तु पीतये शं योरभि-
 त्तवस्तु नः । महावाम देव्याश्चिर्विराड् गायत्रीहृन्द ईन्द्रो देवता चतुर्था शान्तिकर्मणि विनियोगः । ॐ कया नश्चित् आत्तुवदुती सदा-
 र्थः सखा कया सचिष्ठया वृता । ॐ कश्चा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मंसदन्तसः । दृचाचिदा रुजे वसुः । ॐ अतिष्ठणः सखीनामविता
 जरितृणां शतं भवा स्यातये ॥ ॐ स्वस्ति न ईन्द्र इत्यादि ब्रह्मपतिर्दधातु इत्यन्तम् ॥ द्योः शान्तिरन्तरीक्षं शान्तिः पृथिवी
 शान्ति आपः शान्तिः उषधयः शान्तिः वनस्पतयः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः । सर्कसं जलं एकैकृत्य सर्वाशौचद्रव्यानि
 प्रोक्षयेत् ॥ * ॥ इति सामगानां चतुर्था शान्तिः ॥ * ॥

॥ • • ॥ हेमगर्भतिलदानम् ॥ • • ॥

अथाङ्गप्रार्षिचिन्तं ॥ * ॥ तत्र सूर्योदयानन्तरं सशिरस्कमात्रं स्नात्वा याङ्गल्यं घृतादिना अग्निगोत्राङ्गणसुवर्ण-
जलराजस्पर्शनं सूर्यादर्शनं घृतादिकं स्पर्ष्ट्वा अशौचकालोत्पन्नं पक्षशूनाजनितं पापक्षयार्थं प्रार्षिचिन्तं कुर्यात् । यथा ॐ
अद्येत्यादि अमुक गोत्रः श्री अमुक देवशर्मा अशौचकालोत्पन्नं पक्षशूनाजनितं पापक्षयकाम इदं काङ्क्षन् विष्णुदेवतं
यथासम्भव गोत्राय ब्राह्मणाराहं ददे । इत्युत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । सामगो वामदेव्यागानेन शान्तिं कुर्यात् । गानाशक्तौ
वामदेव्याङ्गुच त्रिधा पठेत् ततो महावामदेव्याङ्गुविरित्यनेन शान्तिं कुर्यात् ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

ततो हेमगर्भ तिलदानम् ॥ * ॥ तत्र क्रमः । प्राङ्मुख उदङ्मुखं ब्राह्मणं ब्राह्मणाय नमः इति गङ्गपुष्पाभ्यां पूजयित्वा
एते गङ्गपुष्पे ॐ सब्रह्मैतजसाधार हेमगर्भ तिलेभ्यो नमः । इति संपूज्य एते गङ्गपुष्पे एतदधिपतये ॐ विष्णवे नमः । एते गङ्ग-
पुष्पे एतं संप्रदानं ब्राह्मणाय नमः । वामहस्तेन तिलान् स्पर्ष्ट्वा कुशत्रय तिलजलान्यादारं ॐ तं सदिब्रह्मार्थं अद्येत्यादि अमुक
गोत्रं प्रेतश्चामुक देवशर्मणो अशौचान्ताद्वितीये इह अमुक गोत्रं प्रेतश्चामुक देवशर्मणः एतत्तिलसमसंख्यं वर्षावच्छिन्न
स्वर्गाधिकरणक मोदमानकामः । एतान् सब्रह्मैतजसाधार हेमगर्भ तिलान् अर्चितान् विष्णुदेवताकान् अमुक गोत्राय अमुक देव-
शर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं ददानीति संप्रदानब्राह्मणहस्ते जलं दद्यात् । एवमेव पितृदयिता दानसागरयोः । स्वर्गामि फले तु संप्रददे
इति विशेषः । गृहीता तिलमुक्तिमादारं ॐ स्वस्तीति ब्रूयात् । ततो गायत्रीं पठेत् । एते सब्रह्मैतजसा-
धारहेमगर्भतिला विष्णुदेवताका इति वदेत् ॥ ततो यथाशाखं कामस्तुतिं पठेत् । मायवेद तु ॐ

प्रदक्षिणं भूमरसन्निधाने तामुद्दिश्य प्रदक्षिणं वासु । एते गन्धपुष्पे ऽ साच्छादनार्थे प्रियदत्तार्थे तद्भूमौ नमः इति त्रिः सम्पूज्य एते
 गन्धपुष्पे एतदधिपतये ऽ विष्णवे नमः । एते गन्धपुष्पे एतत् संप्रदानाय ब्राह्मणाय नमः । इति सम्पूज्य ऽ तत्सदद्यामुके याम्बुक
 पक्षे इमुक तिथौ अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणो शशौचान्ताद्वितीयेऽह्नि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्य अमुकदेवशर्षणः यस्तिवर्षसह
 आवच्छिन्नस्वर्ग काम इमां साच्छादनां प्रियदत्तां भूमिं विष्णुदेवताकां यथानाम गोत्राय ब्राह्मणाय इह ददानि इत्युत्सृज्य दक्षिणां
 कुर्यात् । यथा ऽ तत्सदद्यामुके याम्बुक पक्षे इमुक तिथौ अमुक गोत्रस्यामुक देवशर्षणो शशौचान्ताद्वितीयेऽह्नि कृतैतत् साच्छा-
 दन तद्भूमिदानकर्षणः साङ्गतार्थं दक्षिणामिदं विष्णुदेवतं यथानाम गोत्राय ब्राह्मणाय इह ददानीति ॥ १ ॥ आसनस्य उन्नानाङ्गिरो
 देवता राज्याहानुत्तमस्वर्गप्राप्तिः फलम् । वाक्यं सर्वत्रैव उत्सर्गवाक्ये च अद्वैत्यादि अशौचान्ताद्वितीयेऽह्नि इत्युत्सृज्य तुल्यां
 ज्ञेयम् । एते गन्धपुष्पे ऽ साच्छादनदार्कासनार नमः इति त्रिः सम्पूज्य एते गन्धपुष्पे एतदधिपतये ऽ विष्णवे नमः
 एते गन्धपुष्पे ऽ एतत् संप्रदानाय ब्राह्मणाय नमः । इति सम्पूज्य ऽ अद्वैत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः
 स्वर्गकाम इदं साच्छादनदार्कासनं विष्णुदेवतं यथानाम गोत्राय ब्राह्मणाय इह ददानीत्युत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽ अद्वै-
 त्यादि कृतैतत् साच्छादनदार्कासनदानकर्षणः साङ्गतार्थं इत्यादि ॥ २ ॥ जलस्य वरुणो देवता तृप्तिः फलम् । वाक्यं एते
 गन्धपुष्पे ऽ साच्छादन तैजसाधार जलाय नमः इति पूर्ववत् सम्पूज्य ऽ अद्वैत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः
 स्वर्गकाम इदं साच्छादन तैजसाधार जलं त्रिं विष्णुदेवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽ अद्वैत्यादि कृतैतत्

साच्छादन तैजसाधार जलदानकर्षणः साक्षतार्थमिति ॥ ३ ॥ ब्रह्मस्य ब्रह्मस्मृतिर्देवता चन्द्रमालोकप्राप्तिः फलम् । वाक्यस्तु एते
 गन्धपुष्पे ऽं साच्छादन ब्रह्माय नमः इति पूर्ववत् संपूज्य ऽं अद्वैत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः स्वर्गकाम इदं
 साच्छादन ब्रह्मं विष्णुर्देवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । ऽं अद्वैत्यादि कृतैतत् साच्छादन ब्रह्मदान कर्षणः साक्षतार्थमिति ॥ ४ ॥
 दीपन्य विष्णुर्देवता उत्तम चक्षुःप्राप्तिः फलम् । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे ऽं साच्छादन लौहयष्टिक ताम्राधार रजतवर्ति दीपाय नमः ।
 इति पूर्ववत् संपूज्य ऽं अद्वैत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः स्वर्गकाम इदं साच्छादन लौहयष्टिक ताम्राधार रजत-
 वर्ति दीपं विष्णुर्देवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽं अद्वैत्यादि कृतैतत् साच्छादन लौहयष्टिक ताम्राधार रजत-
 वर्ति दीपदानकर्षणः साक्षतार्थमिति ॥ ५ ॥ अन्नस्य प्रजापतिर्देवता अन्नय तृप्तिः फलम् । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे ऽं साच्छादन
 तैजसाधारान्नाय नमः । इति पूर्ववत् संपूज्य ऽं अद्वैत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः स्वर्गकाम इदं साच्छादन-
 तैजसाधारान्नं विष्णुर्देवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽं अद्वैत्यादि कृतैतत् साच्छादन तैजसाधारान्न दानकर्षणः
 साक्षतार्थमिति ॥ ६ ॥ ताम्रुलस्य ब्रह्मस्मृतिर्देवता मेधावित्त सुभगत्य प्रकृत्य दर्शनीयत्वं प्राप्तिः फलम् । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे
 साच्छादन तैजसाधार ताम्रुलाय नमः । इति पूर्ववत् संपूज्य ऽं अद्वैत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः स्वर्गकाम इदं
 साच्छादन तैजसाधार ताम्रुलं विष्णुर्देवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा अद्वैत्यादि कृतैतत् साच्छादन तैजसाधार
 ताम्रुलदानकर्षणः साक्षतार्थमिति ॥ ७ ॥ ह्रस्वस्य उक्तानाद्गिरो देवता सर्वव्याधिविमुक्तिश्च श्रीमन् ब्रह्मपुत्रश्च प्राप्तिः फलम् । वाक्यस्तु

एते गन्धपुष्पे ऽं साच्छादन छत्राय नमः । इति पूर्ववत् संपूज्य ऽं अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्माणः स्वर्ग
काम इदं साच्छादन छत्रं विष्णुदैवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा अद्येत्यादि कृतैतत् साच्छादन छत्रदान
कर्माणः साङ्गतार्थमिति ॥ ८ ॥ गन्धस्य गन्धर्को देवता ब्रह्मपदप्रधानं फलम् । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे ऽं साच्छादन तैजसा-
धार गन्धाय नमः इति पूर्ववत् संपूज्य ऽं अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्माणः स्वर्गकाम इदं साच्छादन तैज-
साधार गन्धं विष्णुदैवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽं अद्येत्यादि कृतैतत् साच्छादन तैजसाधार गन्धदानकर्माणः
साङ्गतार्थमिति ॥ ९ ॥ माल्यस्य वनस्पतिर्देवता अत्यन्त सुखित्वं फलम् । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे ऽं साच्छादन तैजसाधार माल्याय
नमः । इति पूर्ववत् संपूज्य ऽं अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्माणः स्वर्गकाम इदं साच्छादन तैजसाधार माल्यां
विष्णुदैवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽं अद्येत्यादि कृतैतत् साच्छादन तैजसाधार माल्यादानकर्माणः साङ्गतार्थ-
मिति ॥ १० ॥ फलस्य प्रजापतिर्देवता मुदायुक्तत्वं फलम् । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे ऽं साच्छादन तैजसाधार फलाय नमः । इति
पूर्ववत् संपूज्य ऽं अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्माणः स्वर्गकाम इदं साच्छादन तैजसाधार फलं विष्णुदैवत-
मित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽं अद्येत्यादि कृतैतत् साच्छादन तैजसाधार फलदान कर्माणः ॥ ११ ॥ शय्याया
उत्थानादिवरो देवता अत्यन्त सुखित्वं भवनं फलम् । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे ऽं साच्छादनार्यै शय्यार्यै नमः इति पूर्ववत् संपूज्य ।
ऽं अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्माणः स्वर्गकाम इमां साच्छादनां शय्यां विष्णुदैवताकां इत्यादिना उत्सृज्य

दक्षिणां कुर्यात् । यथा ॐ अद्येत्यादि कर्तैतत् साच्छादन शय्यादानकर्षणः साङ्गतार्थमिति ॥ १२ ॥ पाद्रुकायुगलस्य उक्तानाङ्गिरो
 देवता स्वर्गलोकमुखगमनं फलम् । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे ॐ साच्छादन पाद्रुकायुगलाय नमः । इति पूर्ववत् संपूज्य ॐ अद्ये-
 त्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः स्वर्गकाम इदं साच्छादन पाद्रुकायुगलं विष्णुदेवतमित्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां
 कुर्यात् । यथा ॐ अद्येत्यादि कर्तैतत् साच्छादन पाद्रुकायुगलदानकर्षणः साङ्गतार्थमिति ॥ १३ ॥ धेनोरुद्रो देवता सूर्यलोक
 प्राप्तिः फलम् । तत्र धेनुं प्राङ्मुखीं आत्सन्मुखानीय ॐ या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता । धेनुरूपेण सा
 देवी मम शान्तिं प्रयच्छ त्वु । ॐ देवस्था या च रुद्राणी शंकरस्य च या प्रिया । धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छ त्वु । ॐ
 विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीर्षा लक्ष्मीर्धनदमा च । या लक्ष्मीः सर्वभूतानां सा धेनुर्धरदास्तु मे । चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीः स्वाहा या च
 विभावसोः । चन्द्राकर्षणलक्ष्मीर्षा धेनुरूपस्तु सा प्रिये । ॐ स्वधा त्वुं पितृसंघानां स्वाहा हव्यभुजां वतः । सर्वपापहरा
 धेनुस्तुमाच्छान्तिं प्रयच्छ मे । ॐ सर्वदेवमयीं देवीं सर्वदेवमयीं त्वुथा । सर्वलोकनिमित्ताय सर्वलोकमपि स्मिरम् । प्रयच्छामि
 महाभागामकराय शुभारतामिदुच्छार्थ्य कुशत्रयतिलजलान्यादार । वाक्यस्तु एते गन्धपुष्पे ॐ साच्छादन धेनवे नमः । अथवा
 गोमूल्याय नमः । इति पूर्ववत् संपूज्य । ॐ अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः स्वर्गकाम इमां साच्छादन धेनुं
 इदं साच्छादन गोमूल्यां वा विष्णुदेवताकां विष्णुदेवतं वा इत्यादिना उत्सृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ॐ अद्येत्यादि कर्तैतत्
 साच्छादन धेनुदानकर्षणः गोमूल्य दानकर्षणो वा साङ्गतार्थमिति ॥ १४ ॥ हिरण्यस्याग्निर्देवता दीर्घायुःप्राप्तिः फलम् । वाक्यस्तु

एते गन्धपुष्पे ऽ साच्छादन काष्णनाय नमः । इति पूर्ववत् संपूज्या ऽ अद्योत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्थानुक देवशर्मणः स्वर्ग-
 काय ईदं साच्छादन काष्णं विष्णुदैवतमित्यादिना उंसृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽ अद्योत्यादि कृतैतत् साच्छादन काष्ण-
 नमः । इति पूर्ववत् संपूज्या ऽ अद्योत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्थानुक देवशर्मणः स्वर्गकाय ईदं साच्छादन रजतं विष्णुदैवत-
 मित्यादिना उंसृज्य दक्षिणां कुर्यात् । यथा ऽ अद्योत्यादि कृतैतत् साच्छादन रजत दानकर्म्मणः साक्ष्यार्थमिति । ऽ अद्योत्यादि
 कृतैतत् षोडश दानकर्म्माच्छिद्रमस्त्विति अच्छिद्रावधारणे ॥ १७ ॥ एवमन्यापि तत्र कायेन देयानि । अत्र च जलादि
 यात्रदाने तत्रफलं । तैजस पात्र दाने तु बहुकायपात्रीतवनं फलं न तु जलादियुक्त तैजसपात्रदाने विशिष्य फलमुक्तं ।
 ततश्च नानाविधानि देव्यानि धनानि विविधानि च । आयुष्कामेन देयानि स्वर्गमकरमिच्छता । इति यमदेवलवचनां अक्षय स्वर्ग-
 दैवतं । इति विष्णुधर्मोत्तरीयात् । ततो बिलङ्गणां शय्यां दद्यात् । तत्र स्वर्गप्राप्तिः फलं । तत्र प्रयोगः । यथा फलवस्तु-
 समन्वितं काष्णपुरुषं शय्यामारोप्य ऽ साच्छादन फलवस्तुसहित काष्णपुरुषाद्वापकरणसहित बिलङ्गण शय्यायै नमः । इति
 द्विजदम्पतीत्यां नमः इत्याचार्य विष्णुं स्मृत्वा ऽ तं सदित्याचार्या ऽ अद्योत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्थानुक देवशर्मणो ह्यशौ-

चास्ताद्वितीये इति अमुक गोत्रात् प्रेतस्थां देवशर्मणो इकर स्वर्गप्राप्ति कामः इमां साच्छादन फलवस्तुसहितारोपित काङ्कन-
 पुरुषाद्यापकरणसहित विलक्षण शयां विष्णुदेवताकां अमुक गोत्राभ्यां श्री देवदत्ता देवी श्री यजुदत्त शर्मभ्यां नानाभरण-
 दुमिताभ्यामर्चिताभ्यां द्विजदम्पतिभ्यां युवाभ्यामहं सम्प्रदानीतानिरुद्धभट्टप्रभृतीनां हरसिद्धं वाक्यं । ततो द्विजं उं
 स्वस्तीति क्रयां द्विजपत्नीं तु नमो वाचमिति । ततस्तथां तावुपवेशयेत् । ततो द्विजः सावित्रीं कामस्तुतिकं पठेत् ।
 कर्षकारयित्रा पाठ्यामानायां कामस्तुतो द्विजपत्नीं नमो नम इति क्रयां । ततो दक्षिणां दद्यात् ॥ * ॥ इति दानपद्धतिः ॥

अथ षोडशपिण्डदानप्रयोगः ॥ * ॥ सप्तमस्य प्रदीपे अमावस्यास्तु कन्यार्के तीर्थप्राप्तौ तथानृप । श्राद्धं कृत्वा विधा-
 नेन दद्यात् षोडश पिण्डकमिति वायुपुराणीयां । तत्रप्रयोगो यथा । उनविंशति दास्यामान पिण्डानानि यदा
 प्रदक्षिणां भागचतुष्टयेन कृत्वा तानि तत्र निहन्तीति मन्त्रं रेखां कृत्वा दक्षिणाग्रान् कुशानांतीर्ष्या उं अस्मत्कुले
 यता ये च गतिर्धेयां न विद्यते । आवाहरिष्ये तान् सर्कान् दर्भपृष्ठे तिलोदकैः । उं मातामहकुले ये च गतिर्धेयां न
 विद्यते । आवाहरिष्ये तान् सर्कानिति । उं बन्धुवर्गकुले ये च गतिर्धेयां न विद्यते । आवाहरिष्ये तान् सर्कानिति ।
 इतोऽथैतमैन्द्रावाहं उं आत्रेक्षस्तुपर्ष्यास्तु देवर्षिपितृमानवाः । तृप्यास्तु पितरः सर्के मातृमातामहादरः । अतीत कुलकोटीनां
 सप्तद्वीपनिवासिनाम् । आत्रेक्षभुवनारोकादिदमस्तु तिलोदकमिति । आभ्यां सतिल जलाञ्जलीन् दद्यात् । ततो मूलादितः
 पितृतीर्थेन दक्षिणामुखं पिण्डान् दद्यात् । तत्र क्रमः । उं अस्मत्कुले यता ये च गतिर्धेयां न विद्यते । तेषामुद्धरणार्थाय

ইমং পিণ্ডং দদাম্যহম্ ॥ ১ ॥ ওঁ মাতামহকুলে যে চ গতির্যেবাং ন বিদ্যতে । তেষামিত্যাদি ॥ ২ ॥ ওঁ বন্ধুবর্গকুলে যে চ গতির্যেবাং ন বিদ্যতে । তেষামিত্যাদি ॥ ৩ ॥ ওঁ অজাতদন্তা যে কেচিৎ যে চ গর্তে প্রপীড়িতাঃ । তেষামিত্যাদি ॥ ৪ ॥ ওঁ অগ্নিদন্ধাশ্চ যে কেচিৎ নাগ্নিদন্ধাস্থথাপরে । বিদ্যুচ্চৌরহতা যে চ তেভ্যঃ পিণ্ডং দদাম্যহম্ ॥ ৫ ॥ ওঁ দাবদাহে যুতা যে চ সিংহব্যাহ্রহতাশ্চ যে । দংক্রিতিঃ শৃঙ্গিভিক্বাপি তেভ্য ইত্যাদি ॥ ৬ ॥ ওঁ উদ্বন্ধনযুতা যে চ বিষশস্ত্রহতাশ্চ যে আত্মোপঘাতিনো যে চ তেভ্য ইত্যাদি ॥ ৭ ॥ অরণ্যে বহু নি বনে ক্ষুধয়া তৃষয়া হতাঃ । ভূতপ্রেতপিশাচাশ্চ তেভ্য ইত্যাদি ॥ ৮ ॥ ওঁ রৌরবে চান্দ্রতামিশ্রে কালমূর্ত্রে চ যে স্থিতাঃ । তেষামিত্যাদি ॥ ৯ ॥ অনেক যাতনাসংস্থাঃ প্রেতলোকে চ যে গতাঃ । তেষামিত্যাদি ॥ ১০ ॥ ওঁ অনেক যাতনাসংস্থা যে নীতা যমকিকরৈঃ । তেষামুদ্ধরণার্থায় ইমং পিণ্ডং দদাম্যহম্ ॥ ১১ ॥ ওঁ নরকেষু সমস্তেষু যাতনাসু চ যে স্থিতাঃ । তেষামিত্যাদি ॥ ১২ ॥ ওঁ পশুঘোনিগতা যে চ পক্ষিকীটসরীসৃপাঃ । অথবা যক্ষঘোনিহাস্তেভ্য ইত্যাদি ॥ ১৩ ॥ জাত্যন্তরসহশ্রেণু ভ্রমন্তঃ শ্বেন কর্ণশা মানুবাং দুর্লভং যেষাং তেভ্য ইত্যাদি ॥ ১৪ ॥ ওঁ দিব্যান্তরীক্ষা ভূমিষ্ঠাঃ পিতরো বান্ধবাদয়ঃ । যুতা অসংস্কৃতা যে চ তেভ্য ইত্যাদি ॥ ১৫ ॥ ওঁ যে কেচিৎ প্রেতরূপেণ বর্তন্তে পিতরো যম । তে নর্কে তৃপ্তিমায়ান্ত পিণ্ডদানেন সর্কদা ॥ ১৬ ॥ ওঁ যে বান্ধবা বান্ধবা বা যে ইম্যজন্মনি বান্ধবাঃ । তেষাং পিণ্ডো ময়া দত্তো ইপ্যক্ষ্যানুপতিষ্ঠতাং ॥ ১৭ ॥ ওঁ পিতৃবংশে যুতা যে চ মাতৃবংশে চ যে যুতাঃ । গুরুশ্বশুরবন্ধুনাং যে চান্যে বান্ধবা যুতাঃ । যে যে কুলে লুপ্তপিণ্ডাঃ পুত্রদারবিবর্জিতাঃ । ক্রিয়ালোপগতা যে চ জাত্যক্কাঃ পদবস্তৃথা । বিরূপা আমগর্তাশ্চ

ज्ञाताज्ञाताः कुले मम । तेषां पिण्डो मया दत्तोऽप्यक्षयमुपतिष्ठताम् ॥ १८ ॥ ॐ आब्रह्मणे ये पितृवंशजाता मातृसुखा वंशभवा मदी-
 याः । कुलद्वये ये मम दासभूता भृत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च । मित्राणि सखाः पशवश्च कीटा दृक्ता हृद्दृक्ताश्च कृतोपकाराः । जन्मान्तरे ये
 मम दासभूतास्तुत्याः स्वदा पिण्डमहं ददानि । अत्रोन्विंशति पिण्डेषु षोडश पिण्डकं पारिभाषिकं पञ्चाश्रवणं । इति षोडशपिण्डदानं ॥ * ॥
 अथ छन्दोगानां स्वर्गोत्सर्गपद्धतिः ॥ * ॥ गोशालायां पुण्याभूमौ वा प्रागुदकप्लवनं देशं गोमयेनोपलिप्य द्रव्या-
 ण्यासादयेत् । तानि यथा । मण्डपं १ । तदन्तर्वितानं १ । पङ्कगव्यं १ । घटाः ५ । घटाच्छादनवस्त्राणि १ । गणेशग्रहबिम्बपूजाषोडशोप-
 चारद्रव्याणि १ । रवः १ । लोहितनीलपाण्डुरकृष्ण वत्सतर्थाः । रवस्य काष्णनशृङ्गे १ । काष्णनवीरपट्टकं १ । रजतधुराः १ । दर्पणं १ । लोह-
 घण्टा १ । ताम्रपुच्छं १ । कांस्यक्रेडुं १ । लोहनुपुरचतुष्टयं ४ । चामरं २ । मुकुटं १ । आच्छादनार्थं वस्त्रयुगं २ । वस्त्रार्थं वस्त्रमेकं १
 वत्सतरीवस्त्रार्थं वस्त्रचतुष्टयं ४ । तदलङ्करणानि १ । तदशक्तौ कांस्यक्रेडुचतुष्टयं ४ । सोपकरणपेटिकाचतुष्टयं ४ । सिन्दूरदि अङ्कनार्थं
 कुङ्कुमं १ । अतावे हरिद्रा १ । दण्डोऽपलदण्डः १ । लोहविदाहः २ । स्नानार्थं नूरायांसि वचाकुच्छं शैलेयं रजनीद्वयम् । शशीचम्पकमुस्तक
 सर्केद्विधिगणः स्नतः । इत्युक्तनिलित द्रव्याणि २ । स्नानार्थं कलसद्वयं १ । वरुणकार्त्तनिर्घ्नितमुदुखलं १ । मृषलक १ । जलधारार्थं चमसं १ ।
 षुडू मुरसमिधः १ । कुशाः १ । तिलाः १ । अस्मिन् धान्यातण्डुलाः १ । ब्रह्मवरुणार्थं वस्त्रयुगं २ । अङ्गुरीयकं १ । आसनं १ । गन्धपुष्पतामूलानि १
 अन्यहोतृपक्षे तद्वरणार्थमेतान्यान्यानि च । आचार्यासदस्य वरणार्थमप्येतान्यान्यानि च १ । गोपालकवस्त्रं १ । बिल्वरुक्मयुपः १ । उपयुप-
 चतुष्टयं ४ । युपाच्छादनं १ । ब्रह्मदक्षिणार्थं पूर्णपात्रं १ । काष्णक १ । होतृदक्षिणा काष्णवस्त्रयुगकांस्यानि १ । आचार्यार्थं स्वर्गोत्सर्ग-

दक्षिणा गौस्तमूलां वा १ । द्विरा रवोऽसर्गे धेनुर्षवयस्का दक्षिणा १ । पुरुषश्च तु रवस्तमूलां वा । ततः कृतमित्यक्रियः पवित्र-
पागिराचान्तः प्राङ्मुखः कुशवृक्षासने उपविश्य उत्तरामुखं ब्राह्मणत्रयमुपविश्य गङ्गादिना परितोष्य अग्निं रवोऽसर्गकर्षणि
पुण्याहं भवन्तो ब्रह्म इति त्रिः आवयेत् । पुण्याहमिति ते त्रिक्रयुः । ततः अग्निं रवोऽसर्गकर्षणि ॐ स्वस्ति भवन्तो ब्रह्म
इति त्रिः आवयेत् । ॐ स्वस्ति इति ते त्रिक्रयुः । ततः अग्निं रवोऽसर्गकर्षणि ॐ स्वस्ति भवन्तो ब्रह्म इति त्रिः आवयेत् ।
ॐ स्वस्ति इति ते त्रिक्रयुः । ततः ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो हरिश्चनेमिः स्वस्ति नो बृह-
स्पतिर्दधातु । इत्यनेनाङ्कतान् प्रक्षिप्य ॐ सूर्याः सोमो यमः कालः सन्ध्ये भूतान्याहः ऋषा । पवनो दिक्पतिर्भूमिराकाशं
खचरागराः । ब्राह्मं शासनमास्थाय कम्पधमिह सर्गिणमिति पठित्वा ॐ तद्विक्रोः परमं पदं सदा पशुन्निः स्वरयः । दिव्यैव
चक्षुराततमित्यानेन विदुः स्मृत्वा उदङ्मुखः कुशतिलजलान्यादाय ॐ तं सदित्युच्चार्य अद्यानुके मासि अमुक पक्षे इमुक तिथौ अमुक
गोत्रस्य प्रेतस्यानुक देवर्षणो हर्षोऽन्ताद्वितीये इहि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यानुक देवर्षणः प्रेतलोक परित्यागपूर्वक स्वर्ग-
लोक गमनकामः सोपकरण वत्सतरीचतुस्तयसहित रवोऽसर्गं नहं करिष्यामि । ततो देवो व इति पठेत् । स्वर्गं करिष्ये
इति विशेषः । अन्यकालीनान्योदश रवोऽसर्गे यथायोग्यमूहनीरम् । प्रेतैतर रवोऽसर्गे तु इन्द्रिश्राद्धं कर्तव्यम् ।
ततः ॐ अदोत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यानुक देवर्षणो हर्षोऽन्ताद्वितीये इहि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यानुक देव-
र्षणो वत्सतरीचतुस्तयसहित रवोऽसर्गं नहं करिष्यामि । ततो देवो व इति पठेत् । स्वर्गं करिष्ये इति संकल्प्य ॐ महा-

भारतमिति वदेत् । अथ राट्देशीया विराट्पर्व पाठयन्ति । तत्र ॐ अद्यामुके मासि अमुक पक्षे इमुक तिथौ अमुक गोत्रस्य प्रेतसामुके
 देवशर्षणे हर्षोत्तान्ताद्वितीयेहहि अमुक गोत्रस्य प्रेतसामुके देवशर्षणे मंसङ्कल्पित रघोत्सर्ग होमिय इविरक्कयत्र कामः श्री
 कृष्णैवपायनाभिधान महर्षिवेदवास्यप्रोक्त जयाथा शतमाहस्र महाभारतान्तर्गत जनमेजय उवाच, कथं विराटनगरे मय पूर्वपितामहा
 इत्यादि नगरं मत्साराजस्य सुशुभे भरतर्षभ इत्यन्तुं विराट्पर्व सकृत्पाठकर्महं करिष्ये इति मङ्गल्य ब्राह्मणान् वृणुयात् । यथा
 उक्तवान्मुखं ब्राह्मणमुपवेद्य तत्समीपे आसनमानीय प्राङ्मुखो यजमानः पुटाङ्गुलिर्वदेत् । ॐ साधुभवानाश्रामिति । ॐ साधुहमासे
 इति प्रतिवचनं दत्त्वा तदासने उपविशति । ततो यजमानः ॐ अर्चयिष्यामो भवन्तु इति वदेत् । ॐ अर्चयेति प्रतिवचनम् ।
 ततो गङ्गापुष्पादिभिरभ्यर्च्य दक्षिणं जानु धृत्वा ॐ अद्यामुके मासि अमुक पक्षे इमुक तिथौ अमुक गोत्रस्य प्रेतसामुके देव-
 शर्षणे हर्षोत्तान्ताद्वितीयेहहि मंसङ्कल्पित रघोत्सर्ग होमकर्षणि ब्रह्मकर्षकरणायामुक गोत्रं श्री अमुक देवशर्षागमेति-
 र्गङ्गादिरभ्यर्च्य भवन्तुमहं वने । इति वदेत् । ॐ वृते हस्मिति प्रतिवचनम् । ततः ॐ यथाविहितं ब्रह्म कर्ष कुरु इति वदेत् ।
 ॐ यथाज्ञानं करवाणीति प्रतिवचनम् । स्वयं गानाशक्तौ ब्रह्मकर्ष करणायेत्यत्र ब्रह्मादिकर्ष करणायेति वदेत् । स्वयं होमा-
 सामर्थ्ये होतारः एवं वृणुयात् । तत्र ॐ अद्येत्यादि होमकर्षणान्तुच्छार्या होतृकर्षकरणायेति विशेषः । एवमाचार्यवरणं
 सदम्यवरणमपि तत्रापि पूर्ववदुच्छार्या कर्षकरणायेति विशेषः । आचार्यास्तु पुस्तकमात्राय कर्षोपदिशेत् । आचार्यास्तु-
 राभावे ब्रह्मवाचार्यात्वेन वरणीरः । तत्र ब्रह्मवाचार्यादि कर्षकरणायेति विशेषः । ततः ॐ अद्यामुके मासि अमुक पक्षे इमुक-

॥ छन्दोगानां वृषोत्सर्गः ॥ १० ॥

तिथौ अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यानुक देवशर्मणोऽशौचान्ताद्वितीयेऽह्नि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यानुक देवशर्मणः मत्सकल्पित वृषोत्स-
सर्गाङ्गहोमीय हविरक्षयत्रकामः श्री कृष्णवैपारनाभिधान महर्षि वेदव्यासप्रोक्त जयाख्य महाभारतान्तुर्गत जनमेजय उवाच कथं
विराटनगरे मम पूर्वपितामहा इत्यादि शुशुभे मत्स्यराजस्य नगरं भरतर्षभ इत्यान्तुं विराटपर्वपाठना कर्मणि पाठकर्म करणाय
अमुक गोत्रं श्री अमुक देवशर्मणमेभिर्गङ्गादिभिरभ्यर्च्य भवन्तुमहं वृणे इति वदेत् । ॐ वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम् । ॐ यथा
विहितं पाठ कर्म कुरु इति वदेत् । ॐ यथाऽज्ञानं करवाणीति प्रतिवचनम् । ततो वज्रमानो होता वा सङ्गव्यां शोध-
रित्रा वेदीमभ्याक्य तत्र घटान् संस्थाप्य गणेशं नवग्रहान् विष्णुं षोडशोपचारैः पूजयेत् । ततो हस्तप्रमाणं स्र्गुलं
शर्कराङ्गराहिकेशद्वारदिरहितं पूर्वोत्तरप्रबं समं वा गोमयेनोपलिप्य उत्तरस्यां दिश्याभ्याङ्गार्थं कुशकुसुमसहितं जल-
पूर्ण पात्रं निधाय दक्षिणं जानु भूमौ पातरित्रा सव्यहस्तप्रदेशं उत्तराग्रकुशोपरि बहिःस्थापनपर्यान्तुं भूमौ निधाय, दक्षिण-
हस्तगृहीतकुशमूलेन स्र्गुलदक्षिणप्रान्ते द्वादशाङ्गुलप्रमाणां प्रागग्रं पृथ्वीदेवताकां रेखामुलिख्य गीतवर्णां ध्यायेत् । यथा
ॐ रेखेयं पृथ्वीदेवताका गीतवर्णादि ततस्तन्मूलतः प्रभृतोकविंशत्याङ्गुलप्रमाणां अग्निदेवताकां रेखामुलिख्य
लोहितवर्णां ध्यायेत् । ॐ रेखेयं अग्निदेवताका लोहितवर्णादि तत उत्तराग्ररेखालम्बां प्रथमरेखातः सप्त्याङ्गुला-
न्तुरितां प्रागग्रं प्रादेशप्रमाणां प्रजापतिदेवताकां रेखामुलिख्य कृष्णवर्णां ध्यायेत् । यथा ॐ रेखेयं प्रजापति-
देवताका कृष्णवर्णादि ततोऽपि सप्त्याङ्गुलान्तुरितां प्रादेशप्रमाणां प्रागग्रामिन्द्रदेवताकां रेखामुलिख्य नीलवर्णां ध्यायेत् ।

* यथा रेखेरमिन्द्रदेवताका नीलवर्णामि ततोऽपि सप्तार्जुमन्त्ररितां प्रादेशमितां प्रागग्र्यां सोमदेवताकां रेखां बुद्धिं
 शुकवर्णां ध्यायेत् । यथा ॐ रेखेरं सोमदेवताकां शुकवर्णामि । ततो ह्यर्जुतर्जनीत्यामुल्लेखक्रमेण रेखां सूंकरं
 गृहीत्वा त्रैशान्यां दिश्वरत्रिमात्रात्पुरिते देशे ॐ निरस्तः परावशुरित्यनेन निक्षिप्य पूर्वस्थापित जलेन रेखां मत्स्यक्य दक्षिण-
 दिक्क कांसाताम्रवर्णरावान्यतमश्चादग्नेर्ज्वलदिक्कं गृहीत्वा प्रजापतिर्ष्विन्द्रिष्टुपुच्छेनो ह्यग्निर्देवता अग्निसंस्कारे विनियोगः ।
 ॐ क्रव्यादग्निरिं प्रहिणोमि दूरं यमराज्यां गच्छत् रिप्रवाहः । इत्यनेन दक्षिणस्यां दिशि निरुत्थापराग्निं गृहीत्वा प्रजापति-
 र्ष्विन्द्रिष्टुपुच्छेनो प्रजापतिर्देवता अग्निस्थापने विनियोगः ॐ त्रुडुवः श्वरोः । इत्यनेनैव पात्रेणात्त्राभिमुखमग्निं तृतीय रेखा-
 परि स्थापयेत् । ततो वामहस्तमुत्तोल्याङ्गुलिं वद्ध्वा पठेत् । ॐ सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतो ह्यक्षिणरो मुखः । विश्वरूपो-
 महानग्निः प्रगीतः सर्वकर्षण इति मन्त्रं पठित्वा अग्ने त्वं साहसनामासीति नाम कृत्वा ॐ ईहैवारमितरो जातवेदा देवेभ्यो
 हवां बहत् प्रजानन् इति पठित्वा प्रादेशमितां स्तुतां सन्धिं दुष्कीमर्षो हत्वा धारामहितमुदकपात्रं गृहीत्वा प्रदक्षिणे-
 नारेर्दक्षिणे हरत्रिमात्रात्पुरिते देशे गत्वा प्रागग्र्यां वारिधारां दद्ध्वा तस्यां प्रागग्र्यां कुशानास्तृतीयं प्राङ्मुखो यजमानश्चित्तेत् ।
 ततो ब्रह्मा पूर्वदिग्भागे प्राङ्मुखोऽनुपविष्टो वामहस्तानामिकादुष्ठाभ्यां यजमानास्तृतीयं कुशानां कुशपत्रमेकं गृहीत्वा प्रजा-
 पतिर्ष्विन्द्रिष्टुपुच्छेनो तृणनिरनने विनियोगः ॐ निरस्तः परावशुरित्यनेन नैर्धतां प्रक्षिपेत् । ततः अप उपस्पृश्या दक्षिण
 पादेन वाम पादमवष्टभ्या उक्तरात्रिमुखीत्तरास्तृतीयं कुशानां त्रिभुक्त्या प्रजापतिर्ष्विन्द्रिष्टुपुच्छेनो ब्रह्मोपवेशने विनियोगः ॐ आबसोः

॥ * ॥ छन्दोगानां द्वयोः सर्गः * ॥ (४४)

सदने नीद इति कुशादिरचितं ब्राह्मणं पूर्वाग्रं कुशोपरि स्थापयेत् । ब्राह्मणब्रह्म पक्षे तु उन्नयामुखः सदने मीदायीति कर्त्ता
स्वयमेव क्रयात् । ततस्तदुपरि कुशान् दद्याद्विरभ्यक्त्य कुशकुशुमैरर्कयेत् । ततश्चैनैव पथा परारत्यासने पाशुख उपविशति ।
ततो भूमिजपादिकं कुर्यात् । यदि ब्रह्मदारोपितो ब्राह्मणो ह्यज्जीय वाग्धचनं क्रयात् तदा इमं मन्त्रं जपेत् । प्रजापति-
र्वाषिर्गारत्रौच्छन्दो विष्णुर्देवता अयज्जीय वाग्धवचननिमित्तजपे विनियोगः । ॐ ईदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समुत्तमश्च
पांशुले इति जपेत् । कुशादिब्रह्मपक्षे तु कर्मकर्त्तुरेव कृतार्कतावेक्षणोदि ब्रह्मकार्यं कर्त्तव्यं अयज्जीय वाग्धचननिमित्तं कर्त्ता
न एव जपेत् । अथ प्रकृते कर्मणि यदि चरुहोमो भस्ति तदाग्निमेव समये चरुं प्रपयेत् । तत्राग्नेरुत्तरतश्चरुह्वालीमाज्य-
ह्वालीं शुकशुबो मेक्षणं समिधमाज्यादीनि प्राञ्जलानि प्राञ्जं प्राञ्जं विनियोगक्रमेणामादयति । ततो ह्यग्नेः पश्चिमतो
दक्षिणभागे प्रागग्रान् कुशानास्तौर्यं प्रकालितवारुणोदुखलं मूषलकं वैणवकं शूर्पं वारुणचमसश्च जलं प्रोक्षितार्थं संस्थाप्य त्रीहीन्
तदभावे शालीन् शूर्पे निधाय ॐ अग्रे त्वा जुक्तं निर्वपामि इति त्रीहादिप्रसृतिमेकां चरुह्वाल्यां कृत्वा उदुखलमध्ये
स्थापयेत् । एवं पूषे त्वा जुक्तं निर्वपामि ॐ इंद्राय त्वा जुक्तं निर्वपामि ॐ ईश्वराय त्वा जुक्तं निर्वपामि इति मन्त्रैः
प्रसृतिद्वयं स्थापयेत् । तृतीयपरं प्रसृतिद्वयम् । तत उपरि कृतदक्षिणवामपाणिभ्यां मूषलेनावहत्य शूर्पेण प्रस्फाटयेत् ।
एवमपरं वारुणमावहत्य प्रस्फाटयेत् । तथा कर्त्तव्यं यथा वारुण्येण तण्डुलनिष्पत्तिर्भवति । अशक्तो तण्डुलेष्वेव कर्त्तव्यम् ।
ततस्तण्डुलान् त्रिः प्रकाल्य चरुह्वाल्याममन्त्रकं कृतोन्नराग्रं पवित्रं निःक्षिप्य तत्र तण्डुलान्निधाय द्रुक्कं निक्षिप्य मेक्षणैः

तमश्च विंशतिकार्त्तिकं गृहीत्वा तद्रूपं स्रुतश्रवणद्वया किञ्चिद्रुधाय प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा तुक्तीं जुहुर्यात् । तत जास्त-
 रांकुशादेव साग्रकुशपत्रद्वयं गृहीत्वा प्रजापतिर्षविः पवित्रे देवते पवित्रच्छेदने विनियोगः । ॐ पवित्रे हो वैष्णवो
 इत्यनेन कुशान्तरेण वेष्टयित्वा नखलोहव्यतिरेकेण प्रादेशमात्रं पवित्रं हित्वा प्रजापतिर्षविः पवित्रे देवते पवित्र-
 मार्ष्जने विनियोगः ॐ विष्णोर्मनसा पुते ह इत्यनेनाभ्युक्त्या तात्रादिपात्रे उत्तराग्रं निष्कृप्य तत्र होमार्थं स्रुतं निधाय
 तत्कुशपत्रद्वयमग्रे दक्षिणहस्तानामिकाङ्गुलीभ्यां मूले च वामहस्तानामिकाङ्गुलीभ्यां गृहीत्वा दक्षिणहस्तोपरि भावेनाधोमुखो
 व्यस्तपाणिः प्रजापतिर्षविराज्यं देवता आज्योत्सवने विनियोगः । ॐ देवस्या सवितोऽपुनात्सिद्धेण पवित्रेण वसोः
 सूर्यास्य रश्मिभिः स्वाहा । अनेन कुशपत्रद्वयमध्येन स्रुतमग्नौ सकृत् जुहुर्यात् । तुक्तीं वारद्वयम् । ततस्तत्कुशपत्रद्वयमद्विरुद्ध-
 क्त्याग्नौ प्रक्षिपेत् । ततस्तस्याज्यपात्रस्योदकेनानुमार्ष्जनं अग्नेरुपरि निधानं उत्तरस्यान्दिश्वतारणं इधमेव वारद्वयं संस्कृ-
 र्यात् । श्रक्श्रवावपि वारिणा प्रक्षालितो प्रत्येकं कुशैः प्रागावर्तं संपूज्याग्नौ प्रतपेयात्तरतो न्युज्यो निदध्यात् । एवं
 मेकमसंस्कारोऽपि । ततोऽग्रेः पश्चिमतः प्रागग्रकुशोपरि पूर्वमाज्यं ततः पश्चिमे चरुं स्थापयेत् । ततो दक्षिणं
 जानु भूमौ पातयित्वा उदकाञ्जलिं गृहीत्वा प्रजापतिर्षविरदितिर्देवता उदकाञ्जलिमेके विनियोगः । ॐ अदिते इन्द्रमन्यस्र
 इत्यनेनाग्नेर्दक्षिणतः पश्चिमान्तां पूर्वान्तं यावत् पूर्वाग्रां वारिधारां दद्यात् । ततः प्रजापतिर्षविरनुमतिर्देवता उदकाञ्जलि-
 मेके विनियोगः । ॐ अनुमते इन्द्रमन्यस्र इत्यनेनाग्नेः पश्चिमतो दक्षिणान्तां उत्तरान्तं यावत् उत्तराग्रां वारिधारां दद्यात् ।

॥ मरुतमन्त्रकर्मपद्धतिः ॥ ० ॥

ततः प्रजापतिर्षभिः सरस्वती देवता उदकाञ्जलिमेके विनियोगः । ॐ सरस्वत्यनुमन्य इत्यनेनाग्नेरुत्तरतः पश्चिमाब्दां
पूर्वाब्दां यावत् पूर्वाब्दां वारिधारां दद्यात् । प्रजापतिर्षभिः सविता देवता अग्निपर्युक्ते विनियोगः । ॐ देव सवितः
प्रभुव यज्जं प्रभुव यज्जपतिं भगव्य दिव्यो गन्धर्वः केतपुः केतनः पुनातु वाचस्पतिर्वाचनः सदतु इत्यनेनोदकाञ्जलिना
दक्षिणावर्तेनाग्निं वेष्टयेत् । ततो दक्षिणं जानुभोलां यवोत्सर्गस्य काम्यत्वात् प्रथमं उपर्याधः स्थित दक्षिणवाममुक्तिभ्यां
कलपुष्पकुशान् गृहीत्वा विरूपाक्षजपं कुर्यात् । परमेष्ठिर्षवीरुद्ररूपो हग्निर्देवता विरूपाक्षजपे विनियोगः । ॐ तपश्च
तेजश्च श्रद्धा च ह्रीश्च सम्यक्क्रोधश्च त्यागश्च धृतिश्च धर्मश्च सद्बुद्धिश्च वाक् च मनश्चात्मा च ब्रह्म च तानि प्रपद्ये तानि माम-
बन्धु इति जप्त्वा ॐ भूर्भुवः स्वरोम्य महान्तुमात्मानं प्रपद्ये विरूपाक्षोऽसि दन्ताञ्जिस्तस्य ते शय्यापर्णे गृहान्तुरीक्षे विमितं
हिरण्यं तद्देवानां ह्यदरानायस्मये कुम्भेऽहन्तुः मग्निहितानि तानि बलञ्छ बलसाक्ष रक्षतोऽप्रमणी अनिमिवन्तसतां यजे
द्वादशपुत्रास्ते त्वा सम्यंसरे सम्यंसरेण कामप्रेण यजेत्तं याजयित्वा पुनर्ब्रह्मर्ष्यानुपयन्ति त्वं देवेषु ब्राह्मणेऽस्यहं मनुष्येषु
ब्राह्मणेऽवै ब्राह्मणमुपधावत्युपधावामि जपन्तुं मा मा प्रतिजापीजुः स्वन्तुं मा मा प्रतिहोवीः कूर्बन्तुं मा मा प्रतिकार्वीश्वान् प्रपद्ये
त्सुया प्रभुत इदं कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यातां तन्मे सम्यध्यातां तन्मे उपपद्यातां समुद्रो मा विश्वव्याचा ब्रह्मानुजानातु त्थो
मा विश्ववेना ब्रह्मणः पुत्रोऽनुजानातु श्रात्रो मा प्रचेता मैत्रावरुणोऽनुजानातु तन्मे विरूपाक्षाय दन्ताञ्जये समुद्राय विश्व-
व्याचसे तुषाय विश्ववेदसे श्रात्राय प्रचेतसे सहस्राक्षाय ब्रह्मणः पुत्राय नमः इति जप्त्वा गृहीतकुशान् प्राञ्जलीयां दिशि

क्षिपेत् । फलपुष्पे ब्रह्मणे निवेदयेत् । इति वीरेश्वरः ॥ * ॥ अत्रेदमित्यनुहेन प्रयोज्यमिति सर्वकर्म्मसाधारणी कुशण्डिका ।
 ततः प्रकृतं कर्म्म कुर्यात् ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

ॐ अग्ने त्वं साहसनामासीति नाम कृत्वा ध्यायेत् । पिङ्गलशशकेशाङ्गः पीनाद्भो जठरोहरुणः । छागहः साकसूत्रोऽग्निः
 सप्तार्चिः शक्तिधारकः । इत्यादित्यपुराणीयं ध्यात्वा ॐ भुभुवः स्वः साहसाग्ने ईहागच्छ ईहागच्छ इत्यावाह एव गच्छ ॐ साहसा-
 ग्ने नमः । इत्यादिना पक्षोपचारैः पूजयेत् । ततो दक्षिणं जानू पातयित्वा प्रादेशमितां स्रुताङ्गां समिधं दुकीमणो
 कृत्वा जुह्वां स्रुतश्रवचतुर्धरं दत्त्वा भृगुगोत्रस्य भार्गवप्रवरस्य वा स्रुतश्रवपक्षकं दत्त्वा अग्नेरुत्तरभागे ॐ अग्ने स्वाहेति प्राङ्मुखीं
 स्रुतधारां कृत्वा जुह्वां जुहुरां । तथाग्नेर्दक्षिणभागे ॐ सोमाय स्वाहा । इति प्राङ्मुखीं स्रुतधारां दत्त्वा जुहुरां । ततश्चरुहोमः ॥ * ॥

ततो जुह्वां स्रुतश्रवं दत्त्वा चरुमध्ये च स्रुतश्रवं दत्त्वा चरुमध्येनेकैर्नाङ्गुष्ठपक्षमात्रमवदानं कृत्वा जुह्वां स्थापयेत् । अव-
 दानस्थाने चरुो स्रुतश्रवं दद्यात् । ततश्चरोः पूर्वभागे स्रुतश्रवं दत्त्वा तत एव मेषेणैवावदानं कृत्वा जुह्वां स्थापयेत् ।
 अवदानस्थाने चरुो स्रुतश्रवं दद्यात् । ततो जुह्वां स्रुतश्रवं दत्त्वा ॐ अग्ने स्वाहा इत्यनेनाग्नेर्मध्ये जुह्वैव जुहुरां । एव-
 मेष ॐ पुष्पे स्वाहा । ॐ इन्द्राय स्वाहा । ॐ ईश्वराय स्वाहा । इत्याहृतित्रयं दद्यात् । भृगुगोत्रस्तु पक्षावदानात् तथा पश्चिम
 भागादपि तृतीयावदानं कृत्वा जुहुरादिति विशेषः । ततो जुह्वां स्रुतश्रवचतुर्धरं भृगुगोत्रस्तु स्रुतश्रवपक्षकं कृत्वा ॐ
 सोमं राजानं वरुणामग्निमन्नारभामहे । आदित्यं विष्णुं सूर्यां ब्रह्माणकं रश्मिपतिं स्वाहा । इति जुह्वां जुहुरां । पुनरग्नि

॥ * ॥ छन्दोगानां सुबोधसर्गः ॥ * ॥

॥ १ ॥ मर्कसंकर्यपद्धतिः ॥ १ ॥

जुह्वां वृतश्रवचतुस्तयं तंपक्कं वा कृत्वा ॐ शुक्रन्तेहन्यादयजन्तेहन्याद्वियुरूपे इहनीद्योरिवासि विश्वा हि माया अवसि
अथावन् भद्रा ते पुबन्निह रातिरस्तु स्वाहा । इति जुह्वां जुह्वात् । पुनरपि जुह्वां वृतश्रवचतुस्तयं तंपक्कं वा कृत्वा ॐ
ईन्द्रा पर्वता इहता रथेन वामी वर्ष आवहत्तं सुवीराः । वीतं हव्यान्ध्वरेषु देवा वर्द्धेथां गीर्तिरीड्या मदन्तां स्वाहा ।
इति जुह्वां जुह्वात् । पुनरपि जुह्वां वृतश्रवचतुस्तयं तंपक्कं वा गृहीत्वा ॐ आवो राजानमध्वरम्य रुद्रं होतारं सता-
यजं रोदसोः । अग्निं पुरातनरित्त्वारचिन्ताद्विरण्यरूपमवशे कर्गुध्वं स्वाहा इति जुह्वां जुह्वात् । ततो जुह्वां तथैव वृत-
श्रवं दत्त्वा चरोरशीशानकोणां प्रचुरतरं हविरादाय जुह्वायां कृत्वा तदुपरि वृतश्रवद्वयं दत्त्वा ॐ अग्नये शिष्टिकृते स्वाहा ।
इत्यग्नेरीशानकोणे जुह्वात् । पक्कावदानपक्षे वृतश्रवद्वरेनोपसुरगं मरुद्भविर्निकेपः । पुनश्च तेनाभिवेचनद्वयमिति । ततः
प्रादेशमितां वृताक्तां समिधं तुक्षीमग्नौ हत्वा श्रवणं प्रजापतिर्ध्विर्गायत्रीच्छन्दो इग्निर्देवता महाव्याहृति होमे विनि-
योगः । ॐ भूः स्वाहा । प्रजापतिर्ध्विर्गुक्छन्दो वायुर्देवता महाव्याहृति होमे विनियोगः । ॐ भुवः स्वाहा । प्रजापति-
र्ध्विरनुक्तुच्छन्दः सूर्योदेवता महाव्याहृति होमे विनियोगः । ॐ स्वः स्वाहा । ततः प्रादेशप्रमाणां वृताक्तां समिधं
तुक्षीमग्नौ हत्वा प्रकृतं होमं समाप्य मेक्कमग्नौ प्रक्षिपेत् । उवदेवतुर्वीरेश्वरमते महाव्याहृति होमात् प्राक् मेक्कं
प्रक्षेपः । ततो वत्सतरीचतुस्तयसहितं स्वयं प्राङ्मुखमग्निसमीपं नीत्वा ॐ मानस्तोके तनये मान आयुवि मानो गोषु
मानोऽश्वेषु रीरिषः वीरामानो रुद्रतामिनो वधीर्बिभ्रन्तुः नदसि त्वा इवामहे । इति मन्त्रेण स्वस्य दक्षिण्येति दण्डोत्पल-

॥ * ॥ छन्दोगानां ह्येषांमर्गः ॥ * ॥

दण्डेन कुक्षुधेन अलाते हरिद्रया त्रिशूलं लिखेत् । वीरान्मान इति सामगानाम् । अन्येषांस्तु वने वीरान्मिति । ॐ वृषाहसि
भानुना द्यामन्तुं वा हवामहे पवमानः स्वदर्शनम् । इत्यनेन वामस्फिचि तेनैव चक्रं लिखेत् । ततः सूच्यापितेन लोहेन
गोपालकेन तावको प्रस्फोटयेत् । ततः ॐ एको वृषाविराजतीत्यनुगीयमानेन नाम्ना वृषं कलमहाभिः सर्कोषधिसुगम्भी
कृताभिरद्विः स्नापयेत् । गानाशक्तौ ऋचं त्रिधा पठेत् । ऋक् च ॐ य एक इद्विदयते वसुसत्त्वाय दाशुषे ईशानोऽप्रति-
क्षुत इन्द्रो ऋद्धः । ततः सर्कोषधिलेन तथैव त्रुक्तीं वत्सतरीचतुस्तयं स्नापयेत् । ततो वृषं शुक्रवासो युगेनाच्छाद्य सौवर्ण-
वीरपट्टकं ॐ सत्य मिथ्या वृषो दसि इत्यादि वृषादेव द्यामानित्यादि ऋग्द्वयेन गीयमानेन वृषस्य ललाटे वस्त्रियात् । तयो-
र्गानाशक्तौ ऋक्द्वयं त्रिधा पठेत् । ऋग्द्वयस्तु ॐ सत्य मिथ्या वृषो जूतिर्णोऽवित्ता वृषाह्येऽश्वनिषे परावति वृषोर्कारति-
श्रुतः । ॐ वृषा सोमनुमां असि वृषादेव वृषव्रतः वृषा धर्मानि दक्षिषे । ततो वृषमग्नि प्रदक्षिणमेकवारं कारयेत् । तं
प्रदक्षिणं कार्यामाणं लोहितवत्सिकामनुगमयेत् । तांशानुगच्छन्तीं ॐ काम्यासि प्रियासि हव्यासि इतासि रस्तासि सरस्वत्यासि
महसि विश्रुतिरसि इति गानाशक्तिरुक्तिभिः समोषयेत् । ततोऽग्नेरुत्तरतो दृढनिधातयूपे पूर्वोत्तरेण वृषं गले वासना
वधा वृषस्य पूर्वोत्तरेणोपयुपचतुस्तयेषु वत्सतरीचतुस्तयं वासोभिर्गले वस्त्रियात् । ततः सौवर्णशुक्र २ रजतशुक्र ४ ताम्रपृष्ठ १
कांस्यकरोड १ दर्पण १ लोहघण्टा १ चामर १ लोहनूपुरैर्वस्त्रमलं कृत्य अशक्तौ कांस्यकरोडैरलंकृत्य यजमानः एष गन्धः
सोपकरणं वत्सतरीचतुस्तयं सहितं वृषाय नमः । इत्यनेन गन्धादिभिः संपूज्य वृषस्य दक्षिणकर्णे ॐ वृषोऽसि भगवान् धर्माश्चतु-

॥ * । सर्वदेवैः कर्मप्राप्तैः । * ॥

स्पादः प्रकीर्तितः । सुगोमि तमहं भक्त्या स मां रक्षतु सर्वदा । इति विक्रुतं मन्त्रं जपेत् । ततः कुशजलतिलान्यादारं ॐ
तंमदितुच्छार्या हे वंमतर्यो वा युवाकं एनं युवानं पतिं स्वामिनं ददानि तज्यामि तज्जुं प्रार्थयामि तेन वनेन सह
क्रीडन्तीः खेलन्त्याः सुभगा लोकस्य प्रियाश्चरथ तृणानि भक्षयथ त्रयथ । हे वंमतर्योः यूरमपि मा नः नाम्नां मन्त्र विवरा भविष्यथ
किन्तु मया तज्जुं वया वयं स्वमया भवतीनां तयागेन रारम्पोयेन धनसमृद्ध्या सांप्रजन्तुवा संप्रजन्तव्यापकेन इवा अनेन च
सम्यदेव इति तवेम सुभगा लोकस्य प्रिया इति मन्त्रार्थं ज्ञात्वा एनं युवानमित्या वाज्जवन्क्याथानिस्त्रिष्टुप्छन्दो गावो देवता
सुयोत्सर्गे विनियोगः इति पितृभक्तितरङ्गिणां सुभगा ॐ एनं युवानं वा ददानि तेन क्रीडन्तीश्चरथ प्रियेण वा नः
सांप्रजन्तुवा सुभगा रारम्पोयेन समिया मदेन इति पठित्वा ॐ अद्यान्तुके माम्यान्तुक पदे इत्युक्तिषो अन्तुके गोत्रस्य प्रेतस्यान्तुक
देववर्गणः प्रेतलोकविभक्तिपूर्वकं स्वर्गलोक गमनकामः एनं रुद्रदैवतं सोपकरणं वंमतर्योत्सुयसहितं सुयमहं सुजे
इत्यां सुजे । ततः स्नातां शोक्तिं पाद्यां वाधाहराद्यां सोमपौत्रं सामानि गवां जते माम्नी आबो राजा १ तद्धो गाय २
आज्यनोहानि ३ देवव्रतानि ४ इति रौद्रिं संहितां ॐ करा नश्चित् इति वामदेव्यां सामं वयं प्रावयेत् । तत्र गाना-
शक्तौ वारत्रयस्य च पठेत् । ॐ उपत्रा वामरो निरो देदिशतीर्हविक्रतः । वारोरणीकेहश्चिरम् । इति स्नाता ऋक् । शोटी-
गानाशक्तौ ॐ परा पवसैनान् वसूनि मांश्च त्रु इन्दो सरनि प्रधन्नं व्रधश्चिदवम्य वातो न सज्जुतिं पुरुषमेधाश्चित्तुकरेण
वद्मात् । इति शोक्ति ऋक् । पाद्यागानाशक्तौ ॐ प्रसन्नाङ्गर्षणीनामिन्द्रं स्तोता नवां गीर्भिः । नरं नृवाहं मंहिर्षम् । इति

পাদ্যং সাম । বার্বাহরাদ্যাগানাশক্তৌ । ॐ অচ্চিক্রদদয়মাহবির্মহান্ মিত্রা দর্শতঃ । সৎ সুর্যোণ দিত্যুতে ॥ ইতিবার্বাহরাদ্যং
সাম । সোমঃ পৌষগানাশক্তৌ । ॐ সোমঃ পৃষা চ চেতু বিশ্বাসাং সুক্তিতীনাম্ । দেবত্রা রথোহিতাঃ । ইতি সোমঃপৌষং
সাম । গবাং ব্রতগানদ্বয়াশক্তৌ । ॐ তে যত প্রথমং নাম গোনাং ত্রিঃ সপ্ত পরমং নাম জানন্ । তা জানতীরভ্যনুবতক্ষা
আবিভূবন্নরুণীর্ধশমা গ্নাবঃ । ॐ অগ্নিনীলে পুরোহিতং যজ্ঞস্য দেবয়ত্রিজম্ । হোতারং রত্নধাতমম্ । ইতি গবাং ব্রতে দ্বৈ সাম্নী ।
রুদ্রাধ্যায়গানাশক্তৌ ঋচ্চতুষ্টিয়ং ত্রিধা পঠেৎ । ॐ আবো রাজানমধ্বরস্য রুদ্রং হোতারং সত্যযজং রোনশ্চোঃ । অগ্নিং পুরা
তনয়িত্তৌ রচিত্তাক্ষিরণ্যরুপমবশে রুণুধম্ ॥ ১ ॥ ॐ তদ্বো গায় সূতে সচা পুরুহূতায় স্বংসনে । শং যগ্দ্বে ন শাকিনে ॥ ২ ॥
ॐ মূর্দ্ধানং দিবোহরতিং পৃথিব্যা বৈশ্বানরায়ত আজাতমগ্নিং কবিং সম্রাজমতিথিঞ্জ্ঞানানামসন্না পাত্রং জনরন্তু দেবাঃ ॥ ৩ ॥
ॐ অধিপতে মিত্রপতে ক্ষত্রপতে স্বঃপতে ধনপতে নমঃ ॥ * ॥ ইতি রুদ্রাধ্যায় ঋচ্চতুষ্টিয়ম্ ॥ * ॥ বামদেব্যগানাশক্তৌ
ॐ করা নশিত্র আভুবদুতী সনা রধঃ সখা করা সচিকুরা বতা । ॐ কস্ত্বাসত্যো যদানাং মংহিকৌ মৎসদন্ধসঃ দূঢ়া চিদা রুজে বসু ।
ॐ অভীষুণঃ সখীনামবীতা জরিতৃণাং শতম্ববা স্যুতয়ে । ॐ স্বস্তি ন ইন্দ্রো বুদ্ধশ্রবাঃ স্বস্তি নঃ পৃষা বিশ্ববেদাঃ স্বস্তি নস্তাক্ষৌ-
হরিক্তনেমিঃ স্বস্তি নো বহস্পতির্দধাতু ॥ * ॥ ইতি ঋচ্চতুষ্টিয়ম্ ॥ * ॥ ততঃ ॐ যথেক্টং যুপং পর্যট ইতি যন্ত্রেণ
যৎসতরীচতুষ্টিয়সহিত বসং যুপাবিনুচ্য ত্রেশান্যান্দিশি কিক্চিচ্চালয়েৎ । ততঃ ॐ নখাদেঃ পরশস্তানি নাক্রামে গর্তিণীক গাং ।
ইতি বদেৎ । ততো বসং প্রদক্ষিণীকৃত্য ক্রতাঞ্জলিঃ ॐ ধর্মোহসি ত্বং চতুষ্পাদশতশস্তে প্রিয়াস্ত্রিমাঃ । চতুর্গাং পৌষণার্থায়

मयोऽसृष्टाश्चरा सह । देवानां पितॄणां च मनुष्याणां च योषितः । भूतानां तृप्तिजननाश्चरा सर्कः त्रजन्ति माः । नमो त्रजन्त्य-
 देवेश पितृभूतर्षिपोषक । त्वयि मुक्तेः क्वया लोका मम सस्तु निरामयाः । मा मे ऋणोऽस्तु दैवोऽथ पित्रो भोतो इथ
 मानुषः । धर्मस्तु तं प्रपन्नस्तु या गतिः सान्तु मे कृवा । यं किञ्चिद्भूक्तं कर्ष लोभमोहात् कृतं भवेत् । तस्माद्भूक्तं
 देवेश पितुः स्वर्गं प्रयच्छ मे । यावन्ति तव लोमानि शरीरे सन्तुवन्ति च । तावद्वर्षमहश्चाणि स्वर्गे वासो इस्तु मे पितुः । इति
 स्वप्नमन्त्रपुराणोक्तं पठेत् । पुण्यक्यादिहागत्य पिता मे सर्वधर्मविद् । दशजन्मनि विप्रतुं प्राप्य श्रोतक्रियारतः । ततः
 प्रकीर्णकर्मानो मोक्षमाप्नोत्संशयः । इत्याधिकं भविष्ये । तत आचारात् प्राचीनावीती दक्षिणामुखो द्विगुणं भूमिं कुशत्रयतिलजल
 सहितं र्षपुच्छगलितोदकमादाय दक्षिणाग्रकुशत्रयोपरि ऽ अमुक गोत्रं प्रेतं अमुक देवशर्माणं सतिलर्षपुच्छगलितोदकेन
 तर्पयामीति त्रिसुतर्पयेत् । ततो र्षोऽसर्गाद्भवात् प्राप्तिपितृत्वं अमुक गोत्रं पिता अमुकदेवशर्मा तृप्यतामेत् सतिल र्षपुच्छ-
 गलितोदकं तस्मै स्वधा । इति विशेषः । एवमन्येषां र्षोऽसर्गेऽप्यहमिति । ततो र्षोऽसर्गाद्भवात् त्रजन्तविष्यपुराणो-
 क्तं तर्पणम् । र्षपुच्छसम्यक् तिलर्षवयुत जलाञ्जलित्रयेण पितृविधिना अनेन मन्त्रेण कुर्यात् । यथा ऽ स्वधा पितृभ्या मातृभ्या
 वक्रुभ्याश्चापि तृप्ये । मातृपक्षात् ये केचित् ये चान्ये पितृपक्षाः । गुरुशशुरवक्रुनां ये कुलेषु समुद्भवाः । ये प्रेतभाव-
 मापन्ना ये चान्ये आद्वर्जिताः । र्षोऽसर्गेन ते सर्वे लभन्ताः प्रीतिमुत्तमाम् इति । तत उदीच्यं कर्ष कुर्यात् । तद्वथा
 प्रादेश प्रमाणां र्शतान्तां समिधं तुष्ठीमर्णो हत्वा प्रजापतिर्षर्षिर्गारत्रीच्छन्दोऽग्निर्देवता महाव्यासति होमे विनियोगः ।

॥ ० ॥ छन्दोगानां यजोऽसर्गः ॥ ० ॥

ॐ भूः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विष्णुश्चिच्छन्दो वायुर्देवता महाव्याहति होमे विनियोगः । ॐ भूवः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विष्णुश्चिच्छन्दः सविता देवता महाव्याहति होमे विनियोगः । ॐ स्वः स्वाहा । ततो ह्युताक्तां प्रादेशप्रमाणां समिधं त्वक्मीमनो हत्वा छन्दोगपरिशिक्तोक्तं प्रायश्चित्तहोमं कुर्यात् । न तु शाट्यायनहोमं तस्य भट्टनारारण प्रभृतिभिरप्रमाणी कृतत्वात् । अत्र ॐ अद्येत्यादि कृतैतद्व्यसोऽसर्गहोमकर्षणि यत्किञ्चिद्वैश्वानरं जातं तदोष प्रशमनाय व्यस्तसमस्त महाव्याहतिभिः प्रायश्चित्त होममहं करिष्यामि । स्वार्थकेऽ करिष्ये इति सकल्प्य प्रायश्चित्तहोमे ॐ अग्ने त्वं विधुनायासीति नाम कृत्वावाह पूजयित्वा पूर्वदेव समिधं प्रक्षेपं महाव्याहति होमकं कुर्यात् । ततः प्रायश्चित्तार्थं व्यस्तसमस्त महाव्याहतिभिर्जुह्यात् । यथा प्रजापतिर्ष्विष्णोर्वायुर्देवता महाव्याहतिभिः प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः । ॐ भूः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विष्णुश्चिच्छन्दो वायुर्देवता महाव्याहतिभिः प्रायश्चित्त होमे विनियोगः । ॐ भूवः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विष्णुश्चिच्छन्दः सविता देवता महाव्याहतिभिः प्रायश्चित्त होमे विनियोगः । ॐ स्वः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विष्णुश्चिच्छन्दः सविता देवता महाव्याहतिभिः प्रायश्चित्त होमे विनियोगः । ॐ भूभूवः स्वः स्वाहा । ततः पूर्वदेव समिधं प्रक्षेपपूर्वकं तिनृभिर्महाव्याहतिभिर्होमः समिधं प्रक्षेपश्च । प्रायश्चित्त होमे विनियोगः इति पाठः विना नववार महाव्याहति होमकरणे प्रायश्चित्त होमसिद्धिरित्यपि केचिन् । ततः प्रजापतिर्ष्विष्णुः सविता देवता अग्निर्ष्विष्णुश्चिच्छन्दे विनियोगः । ॐ देव सवितः प्रसूव यज्जं प्रसूव यज्जपतिं भगव्य दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतन्नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचं नः स्वदतु । अनेनोदकाङ्गलिना दक्षिणावर्तेनाग्निं वेष्टयेत् । ततः

प्रजापतिर्ष्विदितिर्देवता उदकाञ्जलिसेके विनियोगः । ॐ अदिते इन्द्रमन्त्राः अर्देननाग्नेः पश्चिमात्तां पूर्वान्तुं याव-
 द्दुदकाञ्जलिना सिक्वेत् । ततः प्रजापतिर्ष्विदितिर्देवता उदकाञ्जलिसेके विनियोगः । ॐ अनुमते इन्द्रमन्त्राः अने-
 नाग्नेः पश्चिमतो दक्षिणात्तादुत्तरान्तुं यावद्दुदकाञ्जलिना सिक्वेत् । ततः प्रजापतिर्ष्विदितिः सरस्वती देवता उदकाञ्जलिसेके
 विनियोगः । ॐ सरस्वत्येन्द्रमन्त्राः । अनेनाग्नेरुत्तरतः पश्चिमात्तां पूर्वान्तुं यावद्दुदकाञ्जलिना सिक्वेत् । तत उक्तानहस्त-
 द्वयेन कतिपयास्त्रणकुशान् गृहीत्वा प्रजापतिर्ष्विदिति देवता दर्भतृणाभ्यङ्गने विनियोगः । ॐ अक्तं रिहाणा ब्यान्तु
 वयः । अनेनाग्रमध्यमूलेषु वारत्रयमभ्यङ्गनं मन्त्रश्च वारत्रयमेव पठितव्यः । ततस्तान् दर्भानद्विरभ्युक्त्य प्रजापतिर्ष्वि-
 रनुष्पुच्छन्दो इन्द्रिदेवता दर्भजूटिका होमे विनियोगः । ॐ यः पशूनामधिपती रुद्रस्तुन्त्रिचरो रषा पशून्नाकं या हिंसी-
 रेतदस्तु हतं तव स्वाहा इत्यनेनाग्नौ प्रक्षिपेत् । ततः पूर्णाहत्यां ॐ अग्ने त्वं रुद्रनामासाति नाम रुद्रावाह संपूज्य उक्थार
 प्रजापतिर्ष्विदितिर्देवता यशस्कामस्य यजनौर प्रयोगे विनियोगः । ॐ पूर्णहोमं वशसे जुहोति वरमस्मै
 ददाति वरं वणे यशसा भामि लोके स्वाहा । अनेन पूर्णाहतिदद्यात् । तत ऋषान्यां दिशि आचारां पृथिव्यं शीतला
 भव इति दुष्कादि क्षिप्रं श्रुत्वा भ्रमना ॐ कण्यपस्य त्र्यायुवमिति शिरसि । ॐ यमदग्नेस्त्यायुव इति कर्णे । ॐ यदेवानां
 या युवतमिति बालमूलयोः । तस्मै इन्द्र त्र्यायुवमिति हृदि । अन्यकर्तृक पाठे तु तन्ते इति विशेषः । ततो वामदेव्यागानं
 तदशक्तौ कुशकुसुममहित वारिपूर्ण पात्रे हस्तं निधार शान्तिं कुर्यात् । यथा महावामदेव्याग्निर्गार्गीच्छन्द इन्द्रो देवता शान्ति

कर्मणि जपे विनियोगः । ॐ कया नश्चित् आभूवदुती सदा स्वः सखा कया सचिक्तरा रता । ॐ कस्त्यासतो मदानां मंहिक्ते
 मंसदक्षसः दृता चिदा रुजे वसु । ॐ अभिवृणः सखिनामविता जरितृणां शतश्रुवा स्युतये । इति त्रिः पठित्वा ॐ स्वस्ति न इन्द्रो
 वरुणश्चाग्निः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो रिकेतनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु । इति पठेत् । ततो दक्षिणा-
 त्रयम् तत्रादौ अद्येत्यादि कृतैतद्व्रषोऽसर्गाङ्गभूतहोमकर्मणि ब्रह्मकर्मप्रतिष्ठार्थं दक्षिणामिदं पूर्णपात्रं काण्ठनादिकं वा
 विष्णुदैवतं अमुक गोत्रायामुक देवशर्मणे ब्रह्मणे तुभ्यमहं संप्रददामि । स्वार्थकेऽ संप्रददे इति । ततो ब्रह्मा स्वस्तीति
 क्रयात् । ॐकारमुच्चरन् प्राञ्जो देविणं शत्रुमोदनम् । गृहीत्वा दक्षिणे हस्ते तदन्ते स्वस्ति कीर्तयेत् इत्यादि पुराणीयात् । ततः
 स्वरं होतृपक्षे तु अद्येत्यादि कृतैतद्व्रषोऽसर्गाङ्गभूत होमकर्म प्रतिष्ठार्थं दक्षिणामेतानि ब्रह्मयुगकांश्चहिरण्यानि विष्णुदैव-
 तानि अमुक गोत्रायामुक देवशर्मणे ब्रह्मणे तुभ्यमहं संप्रददामि । स्वार्थकेऽ संप्रददे इति । ब्रह्मा स्वस्तीति क्रयात् । ततः ॐ
 अद्येत्यादि कृतैतद्व्रषोऽसर्गाङ्गहोमकर्मणि होतृकर्मणः प्रतिष्ठार्थं दक्षिणामेतानि ब्रह्मयुगकांश्चहिरण्यानि बृहस्पतिः स्रवस्वि-
 दैवतानि विष्णुदैवतानि वा अमुक गोत्रायामुक देवशर्मणे तुभ्यमहं संप्रददामि । स्वार्थकेऽ संप्रददे इति विशेषः । ॐ स्वस्तीति
 प्रतिबचनम् । अन्यहोतृपक्षे ब्रह्मणे इत्यत्र होत्र इति प्रयोज्यम् । ततो वसुतरीणामलङ्कारं स्ववासमीचाचार्याय प्रति
 पादयेत् । ततः ॐ अद्येत्यादि कृतैतद्व्रषोऽसर्गाङ्गकर्मणः प्रतिष्ठार्थं दक्षिणामिमं स्वः रुद्रदैवतं अमुक गोत्रायामुक
 देवशर्मणे ब्राह्मणायार्याय तुभ्यमहं संप्रददामि । स्वार्थकेऽ संप्रददे इति विशेषः । आचार्याग्रहणे अन्यस्मै ब्राह्मणाय

दद्यात् गवाभावे गोमूलात् विकुद्वैवतमिति विशेषः । ततो रवाङ्ककर्त्रे वेतनं दद्यात् । ततः ब्राह्मणानाह अग्निं कर्मणि
यत् किञ्चित् यरोसृक्तं दिर्जने । तत् कश्चिदन्यो न नयेद्विभाज्यं यथाक्रमं । न वाहं न च तत् क्लीरं पातव्यं केनचित्
क्वचित् । इति ब्राह्मणान् श्रावयेत् । ततः कृतैर्द्वयोऽसर्गकर्माच्छिद्रमस्तु इत्यच्छिद्रमवधारयेत् । ॐ अद्येत्यादि कृतैतत्कर्माणि
यत् किञ्चिद्वैश्याज्यात् तद्दोषप्रशमनायेत्यादिना सार्धं विकुं अरेत् । ॐ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यान्ति मूरयः ।
दिवीव चक्षुराततम् । इत्यनेन तन्नामानि च संकीर्तयेत् । ततः ॐ गच्छध्वमराः सर्वे गृहीत्वार्त्तां स्वमालयम् सस्तुक्ता
वरमन्माकं दत्तेदानीं सुपूजिताः । इति विकुधर्मोत्तरीयं पठित्वा विमुञ्जेत् ततः ॐ प्रीयतां पुण्डरीकाक्षः सर्वयज्ञेश्वरो
हरिः । तन्निःसृष्टे जगत्कृतं प्रीणिते प्रीणितं जगत् । इति मत्स्यपुराणोक्तं पठेत् । तत आशीर्वादकं गृह्णीयात् । ततः
प्रेतश्राद्धं कुर्यात् ततो दशानुनं ब्राह्मणेभ्यो भोज्यानि दद्यात् ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥
॥ * ॥ इति रघुनन्दनभट्टाचार्यकृतं छन्दोगानां रवोऽसर्गप्रयोगतत्त्वं समाप्तम् ॥ * ॥

ॐ गणेशाय नमः । अथ चन्दनधेनुदान प्रयोगः ॥ * ॥ यथा गोशालायां पुण्यभूमौ वा वितानयुक्तायां प्राग्दक्-
 प्लवनं देशं गोमयेनोपलिप्य वेद्यां स्वस्तिकं निर्धार्य यजमानः कृतनित्यकृत्य आचान्तः कुशहस्तो द्विवासाः प्राङ्मुखः ॐ
 तद्विष्कारिति विष्णुं स्वत्वा नत्वा च उदङ्मुखः ॐ तत्सदित्युच्चार्य तत्रपात्रे कुशतिलज्जलान्यादाय विशेषानुदेशान्मुखाचान्द्रमासो-
 ल्लेखेन ॐ अद्येत्यादि अमुके मासि अमुक पक्षे अमुक तिथौ अमुक गोत्रायाः प्रेताराः अमुक्या अशोचान्ताद्वितीयेऽह्नि
 अमुक गोत्रायाः प्रेतारा अमुक्याः प्रेतलोकविमुक्तिपूर्वकस्वर्गलोकगमनकामः सोपकरणचन्दनाङ्कित धेनुदानमहं करिष्यामीति सं-
 कल्पयेत् । ततस्तज्जलमैशान्यां क्षिपेत् । ततः स्वशाखोक्त सकल्पसूक्तं पठेत् । तत्र प्रथमं ब्रह्मवरणम् । तत्र उत्तरामुं
 ब्राह्मणमुपवेश्य तत्समीपे आसनमानीय प्राङ्मुखो यजमानः प्राञ्जलिर्ब्रूवेत् । ॐ साधु भवानास्तामिति । ॐ साध्वहमासे इति प्रतिवचनं
 दत्त्वा ब्राह्मणस्तदासने उपविशति । ततो यजमानो ऋषियव्यामो भवतु इति वदेत् । ॐ अर्चयेति प्रतिवचनम् । ततो गन्ध-
 पुष्पवस्त्रालङ्कारैः संपूज्य दक्षिणजानु धत्वा ॐ अद्येत्यादि अमुक गोत्रायाः प्रेतारा अमुक्या अशोचान्ताद्वितीयेऽह्नि अमुक
 कर्मकरणाय अमुक गोत्रं अमुक देवशर्माणमर्चयामि चन्दनाङ्कित धेनुदानकर्मणि ब्रह्मकर्म करणाय भवतुमहं व्रणे इति ब्राह्मणं व्रु-
 यात् । ॐ व्रतोऽस्मीति प्रतिवचनम् । ॐ यथाविहितं ब्रह्मकर्म कुरु इति वदेत् । ॐ यथाज्ज्ञानं करवाणीति प्रतिवचनं । स्वयं गानाशक्तो
 ब्रह्मकर्मकरणे तत्र ब्रह्मादि कर्मकरणेति वदेत् । स्वयं होमासामर्थ्यं होतारमपि व्रुयात् । तत्र होतृकर्मकरणाय इति
 विशेषः । आचार्यसदस्यो व्रुयात् । अङ्गुल्यादिप्रमाणस्तु सर्वत्र यजमानस्यैव ग्राह्यम् । ततः पुण्याहं स्वस्ति ऋद्धिवाचनं कृत्वा

चन्द्रनाम्नित दाननिमित्तकं होमिय हविरङ्कयत्र कामो भारतनामोच्चारणं कुर्यात् । ततो यजमानः होता वा गायत्र्या गोमूत्रं
 गन्धद्वारेति गोमयम् ॐ अप्यारस्येत्यादिना दुग्धम् ॐ दधिक्रावो इकारमित्यादिना दधि ॐ तेजोमीत्यादिना घृतम् ॐ देवस्य
 त्वेत्यादिना कुशोदकं शोधयित्वा गायत्र्या सर्वमेकैकृत्य तेन वेदीमभूक्त्य तत्र घटान् संस्थाप्य गणेशं ग्रहान् विष्णुं संपुज्य
 स्वर्गहोत्रं विधिनाग्निं संस्थाप्य स्व स्व गृहोक्त रवोऽसर्गपद्धतिक्रमेण कर्म कृत्वा प्राङ्मुखीं धेनुमग्निसमीपं नीत्वा ॐ मानस्तोके
 तनये मान आयुषि मानो गोषु मानो अश्वेषु वीरिषः । वरीन्मानो हवधीर्हविष्यन्तः सदसि त्वा हवामहे इति मन्त्रेण धेनो-
 वामनकथिनि षडङ्गुल त्रिशूलं सचन्दनेन कुशेन लिखेत् । वीरान्मान इति सामगानां यजुर्वान्तु मानो वीरानिति बहुभागे पाठः ।
 ततः ॐ रवाहसि भानुना द्यामन्तुं त्वा हवामहे । पवमानः स्वर्दृशं इत्यनेन दक्षिणसकथिनि पञ्चाङ्गुलमावहीनं चक्रं तथैवा
 चार्थो लिखेत् । इतिवसर अग्नेरुत्तरतः सर्वमधेनुर्मौलिकं यूपमारोपयेत् । ततः स्वर्गहोत्र विधिना रववद्वेनुं स्थापयेत् ।
 ततः दित वामना जलमपनीय गन्धचन्दनपुष्पाङ्गुलिदिन्दूरगोरौचनान्द्रव्यै स्वर्गशुभाभ्यां रौप्याधुरैश्च वस्त्रेण कांस्यक्रीडेन
 तान्त्रपृष्ठेन घटाचामराभ्यां यथायोग्यं तथा कर्णयोः प्रवालमणिक्याभ्यां धेनुं भूषयित्वा पाद्यादिभिरभ्याष्य स्व स्व गृहोक्त
 प्राव्यमन्त्रान् प्रावयित्वा च प्राङ्मुखीं धेनुं शुक्रे वामना यूपे बध्नीयात् । ततो यजमान उद्भरान्मुखाः धेनोर्मानस्तोकादि क्रमेण
 तन्मन्त्रैः पूजयेत् । शिरसि ॐ व्रक्षणे नमः । ललाटे ॐ रवध्वजाय नमः । कर्णयोः ॐ अश्विनीकुमाराभ्यां नमः चक्षुषोः
 शक्तिभस्कराभ्यां नमः । जिह्वायां सरश्वतये नमः । दन्ते बहुभ्यो नमः ॐ र्थयोः सक्त्यायै नमः । ग्रीवायां नीलकर्णाय नमः

॥ ॐ ॥ चन्दनधेनुदान प्रयोगः ॥ १ ॥
॥ ॐ ॥ चन्दनधेनुदान प्रयोगः ॥ १ ॥
॥ ॐ ॥ चन्दनधेनुदान प्रयोगः ॥ १ ॥

शुद्धि स्फुटाय नमः । रोमकूपेषु ऋषिभ्यो नमः । दक्षिणपार्श्वे कुबेराय नमः । वामपार्श्वे वरुणाय नमः । रोमाश्रेषु रश्मिभ्यो
नमः । उरुषु धर्म्याय नमः । जङ्घासु अधर्म्याय नमः । श्रोणितटे पितृभ्यः । खुरमध्ये गन्धर्वेभ्यः । तदग्रे अश्वरोभ्यो
नमः । लाङ्गुले द्वादशादित्येभ्यः । गोमये महालक्ष्म्या । गोमूत्रे गङ्गायै । परोधरेषु चतुःसागराय । एवमोक्त्वादि नमो
इत्येनं पूजयित्वा पठेत् । ॐ इन्द्रश्च त्रिमिन्द्राणी विष्णोर्लक्ष्मीश्च या हिता । रुद्रश्च गौरी या देवी सा देवी वरदास्तु मे । ॐ या
लक्ष्मीलोकपालानां वा च देवेष्ववहिता । धेनुरूपेण सा देवी तस्याः पापं व्यापोहतु । देहहा या च रुद्राणी शङ्करश्च
सदा प्रिया । धेनुरूपेण सा देवी तस्याः शान्तिं प्रयच्छतु । ॐ सर्वदेवमयी दोग्क्षी सर्वलोकमयी तथा । धेनुरूपेण सा देवी
तस्याः स्वर्गं प्रयच्छतु । ॐ आचार्याय नमः इति पाद्यादिभिः संप्रदानं ब्राह्मणं संपूज्य ॐ रुद्राय नमः इति तद्देवतां
संपूज्य ॐ चन्दनांकितं सबंसं धेनवे नमः इत्यनेन धेनुं संपूज्य प्रोक्ष्य च ब्राह्मणहस्तं जलं दत्त्वा कुशतिलजलान्यादयं ॐ तं-
सदद्योत्यादि अमुक गोत्रायाः प्रेतायाः अमुक्या अर्शोचान्ताद्वितीयेहहि अमुक गोत्रायाः प्रेतायाः अमुक्याः प्रेतलोव विमुक्ति-
पूर्वकं स्वर्गलोक गमनकामोहहं एतां सालकृतं चन्दनांकितं सबंसं धेनुं रुद्रदेवताकां अमुक गोत्राय त्रीं अमुक देवशर्मणे आचा-
र्याय ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रदानीति ब्राह्मणहस्तं अभिलापजलं दद्यात् । ततः संप्रदानं ब्राह्मणं पूज्यं धत्वा ॐ इत्युच्चार्य
सावित्रीं पठेत् । ततो धेनुरियं रुद्रदेवताका इति वदेत् । यथाशाखं कामस्तुतिं पठेत् । यथा क ईदं कन्ना अदात्
कामः कामादात् कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामः समुद्रमाविशत् । कामेन त्वां प्रतिगृह्णामि कामैतन्ने । जघुर्वेदीये

॥ * ॥ मर्कसंस्कृतपद्यतिः ॥ * ॥

तु ॐ द्योस्त्रा परिददातु पृथिवी त्वा परिगृह्णातु ॐ कोऽदां कम्पा अदां कामः कामारादां कामो दाता कामः प्रति-
गृहीता कामैतन्ते तव कामशतां भूनजामहे । ऋक्वेदी तु सामगमन्नगामन्ते ॐ रश्मिरसि द्योस्त्रा परिददातु पृथिवी त्वा परि-
गृह्णातु इत्याधिकम् । ततो यजमानः पुच्छादकेन तर्पणं कुर्यात् । ॐ अमुक गोत्रां प्रेताम्मुकी देवीं एतं मतिल चन्दना-
ङ्कित धेनुपुच्छगलितोदकेन तर्पयामि इति त्रिसुतर्पयेत् । पुनस्तथैव जलेन स्वधा पितृभ्यो मातृभ्यो बन्धुभ्यश्चापि तृप्तये । मातृ-
पक्षात् च ये केचित् ये चान्ये पितृपक्षात् । गुरुश्वशुरबन्धूनां ये कुले च समुद्रवाः । ये प्रेतभावमापन्ना ये चान्ये ब्राह्म-
वर्जिताः । धेनुसर्गेण ते सर्वे लभन्तां प्रीतिमुत्तमाम् । इत्युचार्य तिलमहित जलं वारत्रयं दद्यात् । ततः अद्येत्यादि कृतैतत्
मालकृत चन्दनाङ्कित सर्वस धेनुदानकर्मणः साङ्गतार्थं दक्षिणां गोमूलां काकनं वा विकुन्दैवतं अमुक गोत्रायाचार्याय ब्राह्म-
णाय तुभ्यमहं ददानीति आचार्याय दद्यात् । आचार्यस्तु षमिति गृहीत्वा स्वस्तीति क्रयात् । ततो रघोऽसर्गवन्त्रोहण
स स्व गृह्णातु श्राव्यादिना शेषं कर्म समापयेत् । आहूतान् अर्धमाल्यादिभिः पूजयेत् । सामगश्चेत् ईदानीं ब्रह्म-
होत्राचार्यसदस्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां रघोऽसर्गवत् दद्यात् । अन्यवेदी तु स्व स्व गृह्णातु रीत्या यथाकालं दक्षिणां रघोऽ-
सर्गवद्दद्यात् । शूद्रस्तु यजुर्वेदिवत् सर्वं कुर्यात् । यत्रपाठं ब्राह्मणेन कारयेत् । दीनाङ्कानाथादींश्चान्नादैव्यस्तोत्रयेत् । इति
चन्दनधेनुदान प्रयोगः समाप्तः ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

॥ यजुर्वेदि यथोक्तम् ॥

प्रगम्य सच्चिदानन्दनं यज्जुरुपिणगीश्वरम् । यजुर्वेदिनां यथोक्तसर्गं वक्ति श्रीरघुनन्दनः ॥ गोशालारां वितानशुक्लारां पुण्य-
भूमौ वा प्रागुदकप्रवनं देशं गोमयेनोपलिप्य कृतनित्याक्रियः आचान्तु उदञ्चुखः स्वस्तिवाच्यं ॐ तं सदिद्युच्छार्यं तद्विकोः
परमं पदं सदा पशुन्ति मूरयः दिवीव चक्षुराततम् । इत्युच्छार्यं विष्णुं संश्रुत्या कुशतिलजलान्यादार । मुख्याऽङ्ग्रेण
मासोल्लेखः कार्यः । ॐ अद्यामुके मास्यामुक पक्षे इमुक तिथावनुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्मणो हशोचान्ताद्वितीयेहहि
अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्मणः प्रेतलोकपरित्यागपूर्वक स्वर्गलोकगमनकामः सोपकरण वत्सतरीचतुष्टयसहित यथोक्तसर्गमहं
करिवामीति संकल्पयेत् । स्वार्थकेत् करिव्ये इति विशेषः । तज्जनमैशान्यां किपेत् । ॐ यज्जाग्रतो दूरनुदैति दैवः
तदसुप्तस्य तथैवैति दूरं गमं ज्योतिवां ज्योतिरेकं तन्ने मनः शिवसंकल्पमस्तु । इति पठेत् । अन्याकालीनान्योद्देश्यके
यथोक्तसर्गे यथायोग्यं वाक्यमूहनीयम् । प्रेतैतत्र यथोक्तसर्गे यजिश्चाङ्गं कर्तव्यम् । ततः ॐ अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य
प्रेतस्यामुक देवशर्मणो हशोचान्ताद्वितीयेहहि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्मणो यथोक्तसर्गाङ्ग होमीय हविरक्करत्तु-
कामो महाभारतोच्चारणमहं करिव्ये । इति संकल्प्य ॐ महाभारतमिति वदेत् । ततः ॐ अद्यामुके मास्यामुक पक्षे
इमुक तिथौ अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्मणो हशोचान्ताद्वितीयेहहि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्मणो यथोक्त-
सर्गाङ्ग होमीय हविरक्करत्तु कामः श्री कृष्णधैपायनाभिधान महर्षि वेदव्यासप्रोक्त जयाख्य शतसाहस्र महाभारतान्तर्गत
जनयेज्जय उवाच कथं विराटनगरे नमपूर्वपितामहा इत्यादि शुशुभे यत्साराजस्य नगरं उरुतर्षड इत्यन्तं

विराटपर्व सकृत् पाठनाकर्षाहं करिष्ये इति संकल्प्य ब्राह्मणान् वृणुयात् यथा । उक्तरात्रिमुखं ब्राह्मणमुपवेश्य पूर्वाङ्गलिर्बदेत् । ॐ नाधु
 भवानास्ताम् । ॐ नाधुहयामे । इति प्रतिबचनम् कृत्वासने ब्राह्मण उदङ्मुख उपविशति । अर्चयिष्यामो भवन्तुमिति वदेत् । ॐ अर्चय
 इति प्रतिबचनम् । ततो गन्धपुष्पतामूलवस्त्रालङ्कारवासोदिभिरभ्यर्च्य दक्षिणं जानु स्पर्श्या ॐ अद्येत्यादि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देव-
 शर्षणो हर्षोऽन्ताद्वितीयेहस्त्रि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्यामुक देवशर्षणः प्रेतलोक परित्याग पूर्वक स्वर्गलोक गमनकामः यत्सङ्क्षिप्त-
 यथोत्सर्गाहोमकर्मणि ब्रह्मकर्मकरणाय अमुक गोत्रं अमुक प्रवरं श्री अमुक देवशर्षणमेभिः पादयोदिभिरभ्यर्च्य भवन्तुमहं वणे । ॐ
 वृतोहस्मीति प्रतिबचनम् । ॐ यथाविहितं ब्रह्मकर्म कुरु इति वदेत् । ॐ यथाज्ज्ञानतः करवाणीति प्रतिबचनम् । स्वयं होमा सामर्थ्यो
 होतारमेव वृणुयात् । तत्र होतृकर्मकरणेति विशेषः । एवमाचार्यवरणं कुर्यात् । आचार्यस्तु पुस्तकमादाय कर्मोपदिशेत् । आचा-
 र्यान्तुराभावे ब्रह्मैवाचार्यत्वेनवरणीयः । तदा ब्रह्माचार्यकर्मकरणेति विशेषः । सदस्यवरणनप्येवम् । ततो विष्णुर्नमोऽद्येत्यादि अमुक
 गोत्रस्य प्रेतस्य अमुक देवशर्षणो हर्षोऽन्ताद्वितीयेहस्त्रि अमुक गोत्रस्य प्रेतस्य अमुक देवशर्षणः प्रेतलोक परित्याग पूर्वक स्वर्ग-
 लोक गमनकामः यत्सङ्क्षिप्तयथोत्सर्गाहोमोय हविरङ्कयत्तु कामः श्रीकृष्णद्वैपारणाभिधान महर्षि वेदव्यासप्रोक्त जयाय महाभार-
 तान्तर्गत जन्मेजय उवाच कथं विराटनगरे यम पूर्वपितामहा इत्यादि शृणुते यत्स्यराजस्य नगरं भरतर्षभ इत्यन्तं विराटपर्व
 सकृत् पाठनाकर्षणि पाठकर्मकरणाय अमुक गोत्रं श्री अमुक देवशर्षणं गन्धादिभिरभ्यर्च्य भवन्तुमहं वणे ॐ वृतोहस्मीति प्रतिबचनं
 हस्ताङ्गुल्यादिप्रमाणस्तु याजमानिकमेव सर्वत्र ग्राह्यम् । ततो वज्रमानो होता वा पृथगव्यं शोधयित्वा यथा गायत्र्या

॥ * ॥ यजुर्केदि ह्योऽर्गः ॥ * ॥

गोमूत्रम् । ॐ गङ्गाद्वारां दुराधर्मां नित्यपुष्ताङ्करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्कभूतानां तामिहोपह्वये श्रियं इति गोमयम् । ॐ
आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोमदृक्कां भवामा यश्च सङ्गथे इति दुग्धम् । ॐ दधिक्रावो इकारं जिष्णोरश्चश्च वाजिनः ।
सुरभिः नो मुखाकरोः प्रगतायुं वि तार्हं इति दधि । ॐ तेजोहसि शुक्रमश्च मृतमसि धामनामसि प्रियं देवानामनाधक्यं
देवयजनं इति घृतम् । ॐ देवश्च त्वा सवितुः प्रसवे इश्विनोर्वाहृत्यां पुष्पो हस्ताभ्यां इतुमाददे इति कुशोदकम् । ॐ इन्द्रघोषश्चा
वसुभिः पुरस्तां पातु । प्रचेताश्चा रुद्रैः पश्चां पातु । मनोषवास्ता पितृभिर्दक्षिणतः पातु । विश्वकर्मा त्वादितैरुत्तरतः पातु ।
इत्यनेन वेदीमभ्युक्त्य तत्र घटान् संस्थाप्य यथा ॐ भूरसि भूमिरश्रुदितिरसि विश्वश्च भूवनश्च धर्त्रीं पृथिवीं षच्छ पृथिवीं दृंह पृथिवीं
वा हिंस्रीः । इति भूमेः । ॐ धान्यामसि धिनुहि देवान् धिनुहि यजुं धिनुहि यजुपतिं धिनुहि मां यजुनाम् । इति धान्या । ०२१
ॐ आजिष्य कलमं महा त्वा विशन्ति नवः पुनरुर्जा निवर्तन्व सानः सहस्रं धुक्कोरुधारा परश्वती पुनर्माविशतादरि । इति घटसा ।
ॐ ईमन्मे गङ्गेषुने सरस्वति शतक्रुस्तोरं सचतापरुक्ता असिक्या मरुद्विधेरितस्तया विकीरे शृगुह्याशिवो मया इति जलन्या ।
ॐ धन्वना गा धन्वना जिङ्गयेम धन्वना तीव्राः समुदोजयेम । धनुः शत्रोरपकामं कृणोतु धन्वना सर्काः प्रदिशो जयेम ।
इति पल्लवन्या । ॐ याः कलिनीर्था अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः बृहस्पतिप्रसूतास्तानो मुक्त्वा हसः । इति फलन्या ।
ॐ हिरोभव वीडुङ्ग आशुर्भव बाहर्कन् । पृथुर्भव सुषदश्चमग्ने पुरीषवाहन । इति हिरिकरणन्या । ॐ सिक्कोरिव प्राध्वने सुषनासो
वातप्रगिरः पतरन्ति यस्मां । घृतश्च धारा अरुषो न वाजी कार्था तिनन्न र्थाभिः पिबुनानः । इति सिन्दूरन्या । इत्यनेन संस्थाप्य

एते गणेशः एतान् विष्णुं चैतः पितृणां पितृणः । ततो विद्येत्येतेः । ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥ ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥ ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥ ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥
... मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥ ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥ ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥ ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥ ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥ ततो मङ्गलसङ्केतस्योक्तौ ॥